

A LESENCETOMAJ-PIROSKERESZT KESZTHELY-KULTÚRÁS TEMETŐ FÜLBEVALÓI

A temető kutatásának jelenlegi helyzete¹

Ez idáig a temetőnek 394 sírját tártuk fel. A Sági Károly által feltárt sírokkal együtt 447 temetkezést ismerünk.² (Az évtizedek során elpusztított sírokkal együtt ez körülbelül a temető fele lehet). Behatárolt anyagi lehetőségeinkhez mérten a feltárás során elsősorban arra törekedtünk, hogy a még kutatható területen keresztmetszetet kapjunk a temetőről és amennyire ez lehetséges, megkeressük a temető széleit. Ennek során sikerült megtalálni a déli, illetve nagyjából behatárolni keleti szélét. Mivel a domb nyugati oldala magántulajdonban van, egyelőre nem kutatható. Északi kiterjedését csupán a Sági Károly által végzett leletmenés alapján tudjuk többé-kevésbé megállapítani.³

A feltárás és az anyagfeldolgozás során kiderült, hogy a temetőt a domb keleti lejtőjén, alján nyitották meg. A dél-északi irányú sorok minden bizonynyal a domb teljes szélességében húzódtak. Ezen a részen kerültek elő a temető legkorábbi sírjai, míg a dombtetőn a legkésőbbiek. Ennek hátterében minden bizonnyal az áll, hogy a Keszthely-kultúrást temető megnyitásakor a dombtetőn még jól látszottak azok a római korra keltezhető sírok, amelyek nyomait nekünk is sikerült megfigyelni. Így többek között a késő Keszthely-kultúrást sírok feltárása során, a sírok földjében igen sok római kori cseréptöredéket, hamus foltokat, valamint a domb különböző pontjain téglatöredékeket találtunk. Hamvasztásos kora római sír került elő a 289. bolygatott késő Keszthely-kultúrást sír mellett, de az ásatás területétől jóval északabbra eső részen Sági Károly két késő római csontvázas sírt is feltárt. Ez egyébként nem véletlen, hiszen Lesencetomaj területéről, a temetőnkhez közeli részen már korábban is ismertek voltak kora római hamvasztásos, valamint a község belterületén előkerült sírkövek alapján, késő római temetkezések.⁴ Feltárások hiányában nem sokat tudunk mondani a te-

riület római kori történetéről, de több mint valószínű, hogy az erre vezető kereskedelmi út mellett jelentősebb településnek kellett lennie. A Keszthely-kultúra népe a római település közelében telepedhetett le. Számuk igen jelentős volt, mivel Tomaj község belterületéről is ismert egy nagyobb Keszthely-kultúrást temető.⁵ Ilyen értelemben gyakorlatilag tovább őrzik a római kor hagyományait.

A Piroskereszt lelőhely esetében bizonyos, hogy a kultúra népe temetkezőhelyül a római kori temetőt választotta, de annak tudatában, hogy a dombtetőn már vannak sírok. Ezért saját temetőjüket a domb keleti lejtőjén nyitották meg. A régi temető emléke valószínűleg az évtizedek során feledésbe ment. Csupán a szerencsének köszönhető, hogy mind a hamvasztásos, mind a csontvázas római kori temetkezések megmaradhattak.

A temető anyagának feldolgozása során, elsősorban a női sírok jellegzetes Keszthely-kultúrást leletei alapján három, a temetőn belül is viszonylag jól körülhatárolható részt lehetett elkülöníteni.

A terület keleti részének általános jellemzői: az ezüst, ritkábban arany és bronz, kiskosaras fülbevalók; kizárólag szemes gyöngyökből fűzött nyakláncok; a stílustűk (mindig tömör) és a korongos fibulák ritka előfordulása; általában egy, ritkábban kettő vagy három, bronz kígyófejes vagy vas karperec. Egy esetben spiráldíszes, lemezes, ezüst gyűrű. Az adott területre jellemzőek a szuperpozíciós sírok. A leletanyag alapján az itt feltárt temetkezések, a szuperpozícióban lévő sírokat leszámítva, tekinthetők a legkorábbiaknak.

A terület középső részének jellemzői: a nagyobbbrészt bronzból készült kosaras fülbevalók mérete a korábbiakhoz képest megnő; a kosárkás csüngő minden esetben kúpos záródású; megváltozik a fülbevaló karikájának díszítése; megjelennek a hasított szárú stílustűk; ezzel szemben a nyakláncok nagy része még szemes gyöngyökből áll; a karperecek kígyófejesek.

A nyugati rész jellemzői: a kosaras fülbevalók kizárólag bronzból készülnek, méretük jelentősen megnő, a rombusz vagy téglalap alakúra kikalapált karika díszítése is megváltozik. A nyakláncok általában dinnyemag alakú gyöngyökből állnak. A késői időszak sírjaiból gyakrabban kerülnek elő korongos fibulák. A stílusuk egy részének szárát hasítják, amelynek mérete a kosaras fülbevalóval együtt a temető legkésőbbi fázisában jelentősen megnő. Megjelennek a poncolt díszítésű, bronz huzalkarperecek. Némileg leegyszerűsödött díszítéssel, de megmarad a kígyófejes karperecek divatja is. Gyakrabban helyeznek az elhunyt mellé vaspántos fa vödröt. A leletanyag alapján a nyugati részen feltárt sírok a temető későbbi periódusába sorolhatók.

Természetesen a megfigyelt különbségek nem jelentenek merev határokat. Gyakran a korábban kedvelt viseleti tárgyak közül néhány később is használatban maradt.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő kosaras fülbevalók, valamint a különböző, más jellegű fülbevaló típusok ismertetésével a fenti megfigyeléseket szeretnénk igazolni, egyúttal szeretnénk hozzájárulni a kosaras fülbevalók keltezésének kérdéséhez is.

Kosaras fülbevalók

A Keszthely-kultúra legjellegzetesebb leleteivel, a kosaras fülbevalókkal, több kutató is foglalkozott. A kultúra első temetőinek feltárója, Lipp Vilmos, elsősorban a fülbevalók méreti alapján próbálta rendszerezni az anyagot. A korabeli feldolgozási módszer hiányosságai ellenére is több megfigyelése helytállónak bizonyult.⁶

A kultúra emlékanyagának vizsgálatában előrelépést jelentettek Kovrig Ilona kutatásai, aki részben Lipp leírásaira, részben ásatási megfigyeléseire támaszkodva elkülönítette a korai és a késői időszak sírjait, bár megjegyzi, hogy a két periódus közti átmenetet még nem sikerült megfigyelni.⁷

A kutatók egyetértenek abban, hogy a fülbevaló típus késő római előzményekre visszamenő, bizánci eredetű viseleti tárgy, amely a Kárpát-medencében 568 után terjedt el.

A Lesencetomajon előkerült kosaras fülbevalók vizsgálatakor, csoportosításakor elsősorban a díszítést, a formát, méretet és az anyagot, részben a sír többi, elsősorban keltező értékű leletét, valamint az adott sír temetőn belüli helyzetét vettük fi-

gyelembbe. Egyszerűbb volt a helyzet a nem kosaras fülbevalók feldolgozásakor, mivel ezek nagy részénél jól keltezett, más avar kori temetők anyaga is rendelkezésre állt.

Kiskosaras fülbevalók⁸

Temetőnkben ez idáig 11 kiskosaras fülbevalót tartalmazó sír került elő.⁹ A 358. és 334. sírt kivéve, mindegyik a temető keleti részében látott napvilágot. Az említett két sír fülbevalóinak mérete igen közel áll a koraiakhoz, karikájuk díszítetlen, viszont mindkettő bronzból készült. Egyéb leleteik az adott periódus jellegzetességeit mutatják. Mindkettő az I/b változat továbbéléséről tanúskodik. Hasonló fülbevalókat mutat be Kovrig Ilona a Keszthely-Városi temető VII. és XIII. sírjából, amelyek egyéb leleteikben is azonosságot mutatnak a tomaji darabokkal.¹⁰

A kis méretű fülbevalókat a karika díszítése alapján két nagyobb csoportra osztottam. Az egyik karikája díszítetlen (7 esetben), a másik pedig kőberakásokkal díszített (4 esetben).

I. csoport (1. ábra, 1. táblázat)¹¹

A díszítetlen kis kosaras fülbevalók csoportjában csak női sírok voltak.¹²

A csüngő aljának kiképzése alapján a csoport fülbevalóit lapos- és kúpos záródású alcsoportra oszthatók. Az elsőbe így a 38.,¹³ 39., 44. sírok kerültek (I/a), míg a másodikba a 18., 26., 128., 394., 358. és 334. sírok (I/b.). Összehasonlítva a két alcsoportot, kisebb eltéréseken kívül, lényeges különbségeket nem tapasztaltam.

Az I/a. csoport fülbevalói aranyból, ezüstből és bronzból készültek, míg az I/b. csoportban ezüstből készült példányok szerepelnek. Mindegyik fülbevaló alját kis hengeres foglalatban kő díszítette.

A nyakláncok kizárólag szemes gyöngyökből álltak. Eltérés abban mutatkozik, hogy az I/b. csoport gyöngyei között bronz gyűrűcske, kettéhajtott római fibula, bronz karika, borostyánból készült balta alakú csüngő stb. is előfordul, addig az elsőre ez nem jellemző. Kivételt jelenthet a 39. sír, ahol kis kereszt és talán kis balta lakú csüngő volt a gyöngyök között.

Az I/a. csoportban csak a 39. sírban volt tömör bronz stílusú, az I/b. csoportban pedig egy sem.¹⁴

Karperec, a 44. bolygatott sírt kivéve, mindegyik váz mellett volt. A korai sírokra jellemző módon, ezek inkább vasból készültek, de mellettük kígyófejes bronz karperecek is napvilágot láttak. A két alcsoportban egyenlő arányban voltak kígyófejes karperecek, de a második alcsoport karperecei kevésbé díszítettek, egyszerűbb típusok. Egyelőre úgy tűnik, hogy éppen ez utóbbi változat fog majd megjelenni a késő Keszthely-kultúrák viseletében, mint ahogy a két fülbevaló típus közül is a kúpos záródású lesz a vezető forma. A változat továbbélését a 358. és 334. sír is bizonyítja.

Egyéb leletek: orsógomb (39.), spirálkarikákkal díszített lemezes fejű gyűrű (394.).

A korai időszak temetkezései közé sorolt I. csoport sírjai, a fent felsorolt néhány különbséget leszámítva, nem utalnak sem jelentősebb időbeli, sem társadalmi különbségekre.

II. csoport (1. ábra, 1. táblázat)

A második csoportba négy sírt soroltam. E csoport jellemzője, hogy az ezüst fülbevaló karikáját kis kőberakásokkal díszítik. Ide tartozik a 27., 35., 162. és talán a 82. sír. Mindegyik sírban nő nyugodott.¹⁵

A díszített karikájú kosaras fülbevalókra jellemző, hogy a csüngő lapos záródású, középen kis kőberakás díszíti. Kivételt jelent a 82. sír fülbevalója. Ennek csüngője kúpos záródású, végén kőberakással, karikája kikalapált, amelyet kisebb kőberakások díszítenek. Mind a karika kiképzése, mind a kúpos forma arra utalhat, hogy talán maga a sír is valamivel későbbi, mint a fenti három. Minden bizonnyal ez már egy átmeneti formát jelent a később általánossá váló kúpos záródású és kikalapált karikájú fülbevalótípus irányába.¹⁶

Egyéb leletek: kivétel nélkül szemes gyöngyök, köztük ritkán átfúrt római kori üvegdarabok; kígyófejes bronz és vas karperecek (27., 82., 162.); geometrikus mintával díszített bronz korongfibula és öntött S-alakú bronz fibula (82.); tömör, bordázott szárú bronz tű (162.); bikónikus orsógomb (35.).

Összegezve: a temető keleti részén feltárt és a korai időszakra keltezhető sírok két csoportja között – a fülbevalók alapján – egyelőre úgy tűnik, hogy sem jelentősebb időbeli, sem társadalmi különbség nincs. Temetőn belül is sírjaik egymáshoz közel helyezkedtek el. Az általánostól csupán a 82. sír fülbevalója tér el, amely valószínűleg a sírt is

valamivel későbbre keletezi. Erre utal a fülbevaló kiképzése és az eddigi tapasztalatok alapján szintén a későbbi időszakban jellemző geometrikus díszítésű korongfibula.

Kiskosaras, granulátumokkal díszített fülbevalók

III. csoport (2. ábra, 1. táblázat)

Temetőnkben 12 sírból került elő olyan kisebb méretű kosaras fülbevaló, amelynek kiszélesedő karikáját általában két vagy három granulátum pár díszíti. A kosárka alja kúpos kiképzésű, amelyet a korai daraboknál kövel, míg később fém félgömbbel zártak le. Ez a típus már a temető keletebbi részén megjelenik, de megtalálható a terület középső és hasonló díszítéssel, kissé nagyobb méretű kosárral a nyugati részén is.¹⁷

A terület keleti részén került elő az egymás közelében elhelyezkedő 125. és 127. sír. Egyelőre úgy tűnik, későbbi temetkezések az itt feltárt 98. és 75. sír és talán a bolygatott 46. sír.

A temető középső részén a 352., valamint egy azonos díszítésű, de méreteikben eltérő fülbevalópárt tartalmazó 326. sír ismert.

A feltárt terület nyugatabbi részében kerültek elő a 174., 321., 307., 291. és 269. sírok.

A keleti részen feltárt sírok közül kettőben – 125. és 127. sír – a fülbevalók ezüstműből készültek. A 46. bolygatott sírban csupán egy letört, kosár nélküli ezüst karika és egy nagyobb, kerek átmetszetű vas karika volt. A többi fülbevaló bronzból készült.

Egyéb leletek: szemes gyöngyök minden sírban; vékony, díszített kígyófejes bronz karperec a 127., valamint a későbbi időszakban jellemző vastagabb, díszített kígyófejes karperec a 75. és 98. sírban. Utóbbi mellett bronz huzalkarperec is napvilágot látott. Vas karperec volt a 125. sírban. Szögletes átmetszetű, díszítetlen, tömör bronz tű a 98., orsógomb a 127. sírban volt.

A temető középső és nyugati részén előkerült sírok anyagában a fülbevalók méretben, kivitelben és anyagban hasonlítanak. Különbség csupán abban mutatkozik, hogy a nyakláncok az első esetben szemes és dinnyemag alakúak, míg később szinte teljes egészében dinnyemag alakú gyöngyökből álltak. A karperecek egy része díszítetlen (174., 269., 352.) vagy poncolt díszű bronz huzal (174., 269., 307., 321.), esetleg vas (291., 326., 352.) karperec. Öt sírban volt általában tömör, egy esetben hasított szárú, vasból (326., 352.) vagy

bronzból (174., 291., 307.) készült stílustű. A 307. sírban négyküllős, négyszögletes akasztófüles bronz szíjelosztó vagy tarsolydísz, a 269. sírban vas kés volt.

Összefoglalva: a kisebb méretű, granulátumokkal díszített fülbevalók az I. és II. csoportba sorolt korai típusú fülbevalók használatának idején már megjelenhettek, de ez utóbbiakkal ellentétben divatjuk, viseletük, kisebb változtatásokkal később is megfigyelhető. A viseletet kiegészítő többi ékszer esetében viszont a divat változásához alkalmazkodtak.

Nagykosaras fülbevalók

Nagykosaras, granulált díszű fülbevalók IV. csoport (3. ábra, 1. táblázat)

Temetőnkben eddig 13 sírból került elő a nagyméretű, rombuszalakúra kalapált karikájú és 3 vagy 4 + 2x2 granulátum párral díszített fülbevalós sír. Megtalálhatók mind a három periódus területén. A keleti részen utólagos temetkezések (15., 80., 59. sírok). A terület középső részén a 177. sír, míg a többi a nyugati részen került feltárássra (313., 295., 276., 272.- kettős temetkezés, 252., 244., 261., 253., 256.- vegyes típusú fülbevaló¹⁸). A 80., 244., és talán 56. sírokban gyerekek, a többiben nők nyugodtak.

A típus első képviselője a 177. sír darabja lehetett. Az „átmeneti” periódusra jellemzően hasított szárú bronz tű, igen kevés szemes gyöngy és két kígyófejes karperec volt még a sírban.

A fülbevaló típus divatja leginkább a késői időszakra esik. Mindegyik sírban, kivéve a rabolt 313., két-két darab volt. A 15. és 80. sírban még egy-egy bronz és ezüst karika is előkerült.

Minden esetben, ahol volt, dinnyemag alakú gyöngyökből fűzött nyakláncok voltak. A gyöngyök hiánya és a mellékletek viszonylagos szegénysége különösen a nyugati temetőrészen előkerült sírok esetében volt megfigyelhető. A tűk egy része nagyméretű, hasított szárú, bronz (59., 244., 253.) vagy vas (256.), két esetben tömör bronz volt (15., 313.). Egy esetben korongos fibula (80.) látott napvilágot. Általánosan jellemző a beütögetett háromszögekkel díszített, bronz huzalkarperec. Kivétel a 272. sír kapcsos, szöggel záródó bronz pántkarperece.

Összegezve: a fülbevalótípus minden bizonnyal az előzőekben tárgyalt kisebb, granulált díszítésű típus egyik változata. Megjelenése a temető középső részére, az ún. „átmeneti” periódus vége felé

tehető. A két csoport közti eltérés leginkább az eltérő méreteken figyelhető meg. Nagyméretű, granulált díszű fülbevalót eddig csak bronzból ismerünk. Az „átmenetinek” tekintett 177. sírt kivéve a többi sírban a késői viselet jellegzetességei figyelhetők meg.

Nagykosaras, kőberakásokkal díszített fülbevalók V. csoport (4. ábra, 1. táblázat)

Temetőnkben eddig 14 sírból került elő nagy méretű, egy vagy több kőberakással díszített, rombusz alakúra kikalapált karikájú fülbevaló. Temetőn belül megtalálhatók mind a három részen, a keletiben utólagos temetkezések (81., 66., 56., 22.). A karika díszítése alapján három alcsoportot lehetett külön választani:

Egész felületén kis kőberakásokkal díszített hét esetben (81., 66., 224., 286., 319., 2., 283. sírok) (V/a. csoport).

Középen egy nagy kőberakás, körben kis granulátum párokkal díszített karika, két esetben. (56. és 22. sír) (V/b. csoport).

Középen egy nagy kő, e körül kisebb foglalatokban kőberakás, három esetben (3., 210., 287. sírok)¹⁹ (V/c. csoport).

A sírok közül kettőben gyerekek, a többiben nők nyugodtak. Mindegyik sírban, kivéve a rabolt 224., két-két fülbevaló volt. A 81. sírban ezen kívül még egy-egy bronz karika is volt. Mindegyik kosaras fülbevaló bronzból készült.

A 283. sír esetében az egyik fülbevaló kis kőberakásokkal volt díszítve, míg a másikat granulátum párok díszítették. Egyébként ez volt a legszerényebb mellékletű: dinnyemag alakú gyöngyökön és kis vas stílustűn kívül más lelete nem volt. Részben ide tartozik a 256. sírban talált, egész felületén kőberakásokkal díszített fülbevaló is.²⁰

A fülbevalók karikájának díszítésén kívül a sírok többi lelete nem mutat jelentősebb különbségeket. Lényegesebb időbeli, vagy társadalmi különbség nem mutatható ki. A fent leírt három fülbevaló változat egy időben volt divatban. Időbeli egyezés nem csak a csoporton belüli sírok között, de az előzőekben tárgyalt csoporttal is kimutatható. Mindkét csoport sírjai temetőn belül általában igen közel helyezkednek el. Lényeges különbségek a viselet többi részében sem mutathatók ki, bár úgy tűnik, hogy az V. csoport asszonyai a közösség valamivel gazdagabb rétegébe tartozhattak.

Egyéb leletek: a 210. és 224. sírban vegyes, a többiben nagyrészt dinnyemag alakú gyöngyök voltak. Stílustűk: nagy méretű hasított szárú (287., 3., 66.), vagy tömör bronz (319., 22., 81.), valamit vas (56., 2., 283). Mindegyik sírban, kivéve a szegényesebb 283., 1-2 vagy 4 darab, beütögetett háromszög mintával díszített, bronz huzalkarperec került elő. Csupán az 56. sírban volt vas karperec is.

Vaspántos favödör az 56. és hasonló, bronzveretekkel is díszített vödör a 287. sírban; kis méretű, egyenes hátú, egy élű vas kések a 2., 81. és 66. sírokban. Egyedi darabok a 287. sír kőberakásokkal díszített kisebb rombusz alakú ruhadíszai (?).

Nagykosaras, hosszúkás karikájú, granulált (két párhuzamos sorban elhelyezkedő) díszű fülbevalók
VI. csoport (5. ábra, 1. táblázat)

Temetőnkben eddig 13 sírből ismert a bronzból, egy esetben ezüsből készült, nagy méretű kosaras fülbevalónak ez a változata (4., 13., 143., 195., 225., 250., 277., 284., 288., 311., 314., 317., 329.). Megtalálhatók a temető mindhárom részén. A keleti részben a 13. és 143. sír utólagos temetkezés.²¹ A 195. a középső, míg a többi a nyugati, késői részen került elő. Mindegyik sírban nő nyugodott. A kosaras fülbevalók mellett egy-egy bronz karika is előkerült a 288. és 317. sírban. A sírokat a leletanyag alapján két részre lehet osztani: az egyik viszonylag gazdagabb mellékletű (314., 284., 225.), a másik ennél szerényebb leletanyagú (fülbevalók, karperecek, esetleg gyöngyök). Ennek hátterében minden bizonnyal társadalmi különbségek állnak.

A legszegényebb mellékletű a 250. sír volt, ahol a kosaras fülbevaló párja egy egyszerű bronz karika volt. Egy erősen töredékes vas tárgyon kívül más lelet nem volt a sírban. Úgyisintén egy fülbevaló volt a 4., újkorban bolygatott sírban. A többi sírban két-két fülbevaló látott napvilágot. Némi különbség mutatkozik abban, hogy a fülbevalók egy részénél a karikák kikalapált része keskenyebb, rövidebb; másik részénél hosszabban nyújtott, keskeny; míg egy harmadik részénél igen széles, szögletesen kiképzett. Ezek az eltérések minden bizonnyal időbeli különbséget jelentenek. A szélesen kikalapált, nagyobb méretű fülbevalók a későbbiek.

Külön kell szólni a 195. és a 225. sír fülbevalói-ról. Mindkettő átmenetet képez a későbbi, valamivel nagyobb méretű, párhuzamos oldalú fülbevalós változat felé.

A 195. sírban talált bronz, kúpos végű, a kosárka alján kőberakással díszített fülbevaló karikája mindkét oldalon kettős ívű. Erre forrasztották fel a párosan elhelyezett kis granulátum díszeket.

Hasonló fülbevaló került elő, részben már a késői terület határán, a gazdag mellékletű 225. sírből. Az ezüst kosaras fülbevaló karikája szintén hosszúkás, két oldala kissé ívelt, granulátumokkal, középen foglaltban kis kövel díszített.²² A kosárka alakú csüngőt kis granulátum párok díszítik.

Egyéb leletek: vegyes gyöngyök (195. és 225.), többiben nagyrészt dinnyemag alakúak; hasított szárú bronz (225.) és vas (13.) stílustű, kisebb vas tű töredékei (277., 288.), tömör, bronz tű (284., 4.); korongos fibula (314.); vastag, kígyófejes bronz karperec²³ és poncolt bronz huzalkarperec szinte minden sírban volt; hegyesedő végű vas karperec (311.) és kőberakásokkal díszített pántkarperec (225.); vaspántos fa vödör (284.); vas karika és kés (288.); volutás vas kés (225.).

Összefoglalva: a lesencetomaji temető eddig ismert kosaras fülbevalói két nagyobb kronológiai csoportba sorolhatók. Egy-egy időszakon belül, közel azonos időben, a kosaras fülbevalók különböző változatait viselték.

A korai időszakban, valószínűleg azonos időben, négy különböző díszítésű, kisebb méretű, általában ezüsből készített fülbevaló volt divatban. (I/a.; I/b.; II.; III. csoport) (1. táblázat) A viselet többi része többé-kevésbé azonos: szemes gyöngyökből fűzött nyakláncok, kígyófejes vagy vas karperecek, ritkán stílustűk vagy fibulák, orsógombok. A korai időszak néhány fülbevalótípusa később is kedvelt volt, bár ezek mérete kisebb-nagyobb mértékben megnőtt és minden esetben bronzból készült. Így a III. csoport fülbevalói egészen a késői időszakig nyomon követhető. Ebben az esetben a viselet többi darabja alkalmazkodott a változó divathoz. Megjelentek a dinnyemag alakú gyöngyökből fűzött nyakláncok, hasított szárú stílustűk, bronz huzalkarperecek. Több mint valószínű, hogy a kosaras fülbevalók e változatából alakult ki a IV. csoport. (1. táblázat)

A késői időszakban e két (III. és IV. csoport) változaton kívül megjelentek az V. és a VI. csoport fülbevalói is. Mindkettőnek az előzményei megtalálhatók az „átmeneti” (a temető középső része) periódus területén is. Korai előzménye talán csak a kőberakásokkal díszített típusnak van (V/a. változat - 82. sír?). A viselet egyéb darabjai nem térnek el a késői időszak általános viseletétől.

A kosaras fülbevalókon kívül a feltárt temetőrészben más típusú fülbevalók is napvilágot láttak. Ezek egy része a temetőnek csak egy meghatározott részén található meg, míg mások több perióduson keresztül is nyomon követhetők.

Hengerpalástos, lengőcsüngőjű fülbevalók

(6. ábra, 2. táblázat 1.)

Temetőnkben eddig két gyerek sírból került elő. A két sír a temető keleti részében, közvetlenül egymás mellett helyezkedett el (25. és 89. sír).

A 25. sírban talált egyik fülbevaló már hiányosan került elő, a másikat a ritkábbnak számító zöld színű gyöngy díszítette. Többi melléklete: szemes gyöngyökből fűzött nyaklánc, igen töredékes vas karperec. A 89. sírban a hengerpalástos fülbevaló párja díszítetlen, bronz fülbevaló karika volt. A bordacsontokon talált kisebb vastöredékeken kívül (valószínűleg vas láncocska), a sírban más lelet nem volt. Ez utóbbi talán a két fülbevalót kapcsolta össze.²⁴

Ez a típusú fülbevaló az avar köznépi temetőkben gyakori és a kutatás szerint bizánci eredetű.²⁵ A temetők anyagában a VII. század végén jelennek meg és a VIII. század első negyede után megritkulnak.²⁶ A közép avar korra jellemző ékszeranyag kíséretében bukkannak fel és a griffes-indás késő avar anyagban már nincsenek meg.²⁷

A két sírt a 670-es évek utáni időszakra keltezhetjük. A fülbevalók viszonylag rövid ideig volt divatban, a késő avar kori leletekben már nem fordulnak elő.

Temetőnkben az említett két sír nem tartozik a későbbi időszakban eltemetettek közé, ezért az ezek környezetében lévő sírok datálásában is fontos szerepet játszhatnak.

Hurkos fülbevalók

(6. ábra, 2. táblázat 2.)

Lesencetomajon három sírból került elő vastagabb, kerek átmetszetű bronz huzalból hajlított hurkos fülbevaló (6., 38. és 152. sírok). Mindhárom sír a temetőrész keleti felében volt és mindegyikben nő nyugodott. A 38. sír karikájához eredetileg kosaras csüngőt is erősíthettek, amelyből csupán a feltekercselt drótból készült, egyenes záródású és kőberakással díszített alja maradt meg. (l/a. csoportba sorolva!) A 152. sír fülbevaló kari-

káját a hurok számára laposra kalapálták. A 6. sírban a hurkos fülbevaló párja egy egymásra hajtott végű bronz karika volt.

Egyéb mellékletek: nagy számú, változatos kivitelű és díszítésű szemes gyöngy, a 38. és 152. sírban egy-egy vas karperec, a 6. sírban vas töredékek (talán szintén karperec) a medencecsontok és esetleg vas kés(?) a combcsont környékén.

A hurkos fülbevalók valószínűleg a kevésbé tehetősek számára készültek és a kiskosaras fülbevalók utánzatai lehettek, függetlenül attól, hogy ezek karikája általában 1 cm-el nagyobb. Amennyiben volt rá mód, a karikát kosaras csüngővel is díszítették (38. sír).

Hasonló fülbevalók kerültek elő Keszthely-Fenekpusztán, a déli erődfal előtt (71/34., 71/42., 71/85. és a 71/87. sírok). Több esetben is megfigyelhető volt a hurok tövébe kosaras csüngő darabja vagy tömör – hagyma vagy virágkehely alakú – csüngő. Egy esetben a karikával egybeöntött csüngőjű fülbevaló is napvilágot látott. A fülbevalók nem minden esetben alkottak párt. Általában az V. századi késő antik népesség kedvelt ékszerével, az oktaéder függővel együtt kerültek elő. Müller ezek alapján feltételezi, és ez talán a hurkos fülbevalók keltezésére is vonatkozik, hogy az oktaéder fülbevalókat a VI. század második felében, esetleg a VII. század elején is viselték.²⁸

Hasonló, hurkos karikára erősített, általában tömör, virágkehely alakú csüngővel díszített fülbevalók kerültek elő ugyaninnen Sági Károly hosszú ideig közöletlen ásatásából.²⁹ A sírok közlője a kosaras fülbevalóknak ezt a változatát helyi bronzműves műhely készítményének tartja.

Úgyszintén hurkos karikákat őriz Alsópáhokról és Keszthely-Dobogóról a MNM.

A lesencetomaji temetőben előkerült három sír keltezéséhez csak közvetett adataink vannak: a 6. és a 38. sírok a jól keltezhető, hengerpalástos lengőcsüngőjű fülbevalós sírok közelében voltak. Ezek alapján, más támpont híján, a 6., 38. és 152. sírokat (utóbbi lehet kicsit későbbi is) egyelőre szintén a 670-es évek utáni időszakra datáljuk.³⁰ Temetőnkben az említett sírok nem tartoznak a későbbi időszakban eltemetettek közé.

Kiszélesedő karikájú fülbevalók

(6. ábra, 2. táblázat 3.)

A feltárt terület keleti részén került elő két női sír – 16. és 88. –, amelyben a vékonyabb bronzhuzalból hajlított, hegyesedő végű fülbevaló karikát

középen laposra kalapálták. A 16. sírban talált fülbevaló pár kiszélesedő részét beütögetett pont-kör mintával díszítették. A 88. sír példánya díszítetlen volt, párja vékony bronzhuzalból hajlított, hurkos-kampós záródású karika.

A két sír egymástól nem nagy távolságra helyezkedett el. Mindkét sírban szemes gyöngyök, a 88-ban tömör vas stílustű és vas karperec is előkerült. A 16. sír gyöngyei között vas gyűrű, vas tű és vékony vas karika töredéke volt.

Hasonló fülbevalókat említ Lipp Vilmos a keszthelyi temetők anyagából. Az általa feltárt 11 darab közül három változatot mutat be. Ezek közül a 274. számú, ezüsből készült darab áll közelebb a tomaji példányokhoz. Hasonló a 276. számú darab is, azzal a különbséggel, hogy a díszített, kiszélesedő rész két végén feltekercselt drótdísz van, valamint a karika egyik vége hegyesedik, másik „köpűs”. Ez a változat már a kosaras fülbevalókhoz áll közel. Részben a kiszélesedő, részben a korábban tárgyalt hurkos fülbevalókkal mutat rokonságot a 275. számú darab. Ennek hurkos karikája kiszélesedik, „vonallal” díszített. Lipp szerint ezek a fülbevalók átmenetet képeznek a kosaras fülbevalók irányába, ezekből alakulnak ki a kosaras fülbevalók.³¹ Utóbbi megállapítást azzal egészíthetjük ki, hogy inkább a kiszélesedő karikájú kosaras fülbevaló típusnak lehetnek előzményei.

Temetőnkben a két sír a hengerpalástos fülbevalók közelében helyezkedett el és nem tartozik a későbbi időszakban eltemetettek közé, ezért a 670-es évek utáni időszakra keltezhetjük őket.

Hurkos-kampós záródású fülbevaló

(6. ábra, 2. táblázat 4.)

Külön említjük a 88. sír vékony bronzhuzalból hajlított, hurkos-kampós záródású fülbevalóját. Ennek párja a fent említett kiszélesedő karikájú, díszítetlen fülbevaló volt. Hasonló, közölt darabokat nem ismerek, viszont a KBM gyűjteményében Alsópáhokról, Csák Árpád gyűjtéséből a fülbevaló több példánya is ismert. A fentiek alapján a fülbevalót a közép avar korra, a 670-es évek utáni időszakra keltezhetjük.³²

Két félgömbből összeállított, „csipkézett”, kihajlító szélű fülbevalók

(6. ábra, 2. táblázat 5.)

Temetőnkben két sírból (188. és 380.) került elő olyan két félgömbből összeállított fülbevaló, amelynek szélei az összeillesztésnél „csipkézettek”, kissé kihajlanak.³³ A csüngőt kis hengeres tag segítségével erősítették a karikához. Mindkettő a temető középső részén, ugyanabban a sorban, egymás közelében helyezkedett el. A 188. sírban nő, míg a 380-ban gyerek nyugodott.

Egyéb mellékletek: szemes gyöngyök, valamint a 188-ban díszített kígyófejes bronz karperec.

A két félgömbből összeállított csüngőjű fülbevalók másik változata a 368. gyerek sírban talált pár (6. ábra, 2. táblázat 6.). Ebben az esetben a két félgömb összeillesztésénél, körben, kis granulátumokat forrasztottak fel. A sírban ezen kívül szemes gyöngyök és áttört, aranyozott ezüst korong volt. Ez a sír a fentiek közelében helyezkedett el.

Hasonló díszítésű fülbevalókat sem Keszthely-kultúrára, sem más hasonló korú temetőből nem ismerek. A sírokat, elhelyezkedésük alapján a VII. század végére, a VIII. század elejére keltezhetjük.

Két félgömbből összeállított, díszített fülbevaló

(7. ábra, 2. táblázat 7.)

Temetőnkben két sírból került elő olyan bronz fülbevaló, amelynek kerek átmetszetű karikájára kis hengeres tag segítségével két félgömbből összeállított, kisebb drótszálaból ívesen hajlított (párizsi-kapocs alakú) és a két félgömbre forrasztott dísz található. A 212. sírban a fülbevaló mellett még egy granulátumokkal díszített, illetve egy díszítetlen bronz karika is volt.

Mindkét sír a mellékletek alapján késői, bár a 24. a keleti, korai részen látott napvilágot. A 24. rabolt sírban felnőtt, a 212-ben gyerek nyugodott.

A gyöngyök nagy része dinnyemag alakú volt, kevés szemes. A 24. sírban a gyöngyök között kis vas karika és tű töredéke került elő. Mindkét sírban volt vas kés. A 212. sírban geometrikus mintával díszített bronz korong, „fenyőfa mintás”, kapcsos, szöggel záródó, bronz pántkarperec és vas karperec is volt.

Minden bizonnyal, amennyire a leírásból megállapítható, a tomajihoz hasonló darabot említ Lipp.³⁴ A csüngő a Georgicon mezőn, a Keszthely-Városi temető egyik sírjából került elő.

Hasonló fülbevaló csüngő része került elő Nagyvázsony-Baráti dűlő-Csapás II. lelőhelyen 1959-ben szórványként, hajkarika, préselt veret, vas csat és gyöngyök társaságában. A leletek VIII-IX. századi, késő avar temetőhöz tartozhattak.³⁵

A díszített fülbevalót tartalmazó sírokat a VIII. század közepére, végére keltezhetjük.

S-végű karikák

(7. ábra, 2. táblázat 8.)

Lesencetomajon 10 sírból ismert többszörös S-végű fülbevaló (33., 35a., 183., 243., 258., 270., 300., 305., 315., 316.). Közülük kettő a temető keleti részben került elő, a többi a nyugati, késői időszak temetkezései között volt, részben a feltárt terület déli szélének közelében, illetve a legészakibb részen.

A leletek alapján a 33. és 183. sírban férfi nyugodott, illetve a fülbevalón kívül más lelet nem lévén, a csontváz méretei alapján a 305. sír is férfi temetkezés lehetett. Egy esetben (300.) úgy tűnik nő nyugodott a sírban, míg hat sírban gyerek (35a., 288., 243., 270., 315. kettős sír, 317.).

A keleti részen utólagos temetkezés a 33. és 35a. sír. A 33. szinte teljes egészében rabolt, bolygatott.³⁶ A többszörös fordulatú S-végű karikán kívül két vas csat, karika és kés volt a sírban.

A 35a. sírban gyerek nyugodott. A váz nem maradt meg. A karikán kívül más lelete nem volt.

A dombtetőn feltárt 183. és 305. férfi sírban egy-egy S-végű karika, valamint a 183. sírban vas csat és karika volt.

Úgyszintén ezen a részen került elő hat gyerek sírból S-végű karika (243., 258., 270., 300., 315., 316.).

Ezek közül a legszegényebb, csupán egy többszörös fordulatú fülbevaló melléklettel a 315. kettős gyerek sír volt. (Egy nagyobb és egy kisebb gyerek volt egymásra temetve. Más mellékletük nem volt.) Egy S-végű fülbevaló volt a 300. sírban is. Három esetben az S-végű fülbevaló párja díszítetlen bronz karika volt. Két darab volt a 316. sírban.

Egyéb leletek: dinnyemag alakú gyöngyök (243., 258., 270., 300., 316.), háromszög poncolással díszített, bronz huzalkarperecek (270., 258.), vas karperec (243), kerek átmetszetű bronz tű töredéke (258.), másodlagosan használt bronz csat-fibula (243), geometrikus mintával díszített korongfibula (316.).

Spirálcsőngős karikák

(7. ábra, 2. táblázat 9.)

Két sírból került elő spirálcsőngős bronz karika (51. női és 303. gyerek sír). Közülük az 51. sír a keleti részen, míg a 303. a feltárt temetőrész déli szélén volt. Az 51. sír spirálcsőngője egyenes volt. Párja egy granulátummal díszített bronz karika. A 303. sír csüngője hegyesedő. Párja, egy hurkos-kampós záródású karikára erősített, két darab – három kis és egy nagy granulátumból álló –, egymáshoz forrasztott csüngőjű fülbevaló. Mindkét sírban dinnyemag alakú gyöngyök, az 51-ben tömör vas, míg a 303-ban nagy méretű, hasított szárú bronz stílustű, valamint az 51. sírban vas karperec is volt.

Pödrött végű karika

(7. ábra, 2. táblázat 10.)

Temetőnkben mindössze egy, a keleti részen feltárt 171. sírból ismert pödrött, ebben az esetben inkább kihajtott végű bronz karika. A sírban gyerek nyugodott. Más melléklete nem volt.³⁷

A Keszthely-kultúra területéről több temetkezésből ismertek a fenti fülbevaló karikák. A korábbi feltárások összegző publikálásai miatt viszont az adatokat csak rögzíteni tudjuk, tényleges párhuzamként nem használhatók.

Többszörös, mindig bronz S-végű karikákat – „2-5 hullámcsovarodással” – mutat be Lipp Vilmos.³⁸ Lefelé hegyesedő végű spirális díszű karikák általában gyerek sírokból ismertek.³⁹

Alsópáhokról S-végű karikákat említ, közelebbi leírás nélkül Kuzsinszky.⁴⁰ Ugyaninnen többszörös S-végű karikákat őriz az MNM, valamint, Csák Árpád gyűjtéséből szintén több S-végű fülbevaló található a KBM-ban.

Pödrött végű karikát mutat be Kovrig Ilona a Keszthely-Városi temető XI. sírjából. A sírban csupán ez az egy melléklet volt. Véleménye szerint a visszahajló végbe egy másik karika lehetett belekapcsolva. Hasonló karikákat figyeltek meg a VIII. század végi - IX. század első felére keltezett Brodski Drenovác-i temetőben.⁴¹

Úgyszintén a városi temető területéről ismert egy S-végű karikát, amely Lipp által feltárt temetőrész egyik sírjában lehetett. Ez, Kovrig szerint a IX. század utánra keltezi az adott rész temetkezéseit.⁴²

A témával 1984-ben szakdolgozat keretében foglalkozott Kostyál László, aki 64 késő avar kori lelőhelyről gyűjtött anyagot.⁴³ Gyűjtésében a

többszörös és egyszeres fordulatú S-végű, a hegyesedő, egyenes és kiszélesedő végű spiráldíszes, valamint a pödrött végű karikák is szerepelnek. A térképre vetített lelőhelyek alapján megállapítja, hogy a drótékszerek nagyobb részt a Dunántúlon, különösen a frank fennhatóság alatt álló területeken összpontosulnak. Innen jutnak el kisebb számban az északi és a Dunától keletre eső területekre. Megjelenését a IX. század első két évtizedére teszi.

Szőke Béla Miklóssal ellentétben⁴⁴ megállapítja, hogy mindegyik karikatípus megtalálható IX. századi temetkezésekben, de az egyszeres S-végű a többszörös S-végű kialakulása után néhány évtizeddel későbbre – a IX. század közepére-harmadik negyedére – tehető. A spirálcsüngős karikákat nem tekinti előzménynek, megjelenését a többszörös S-végű karikákkal azonos időre, a IX. század elejére teszi.

Véleménye szerint az S-végű karikákhoz legközelebb a visszapödrött végű karikák állnak. Funkciójuk – a hajpánt végének rögzítése – is azonos lehetett.

Végezetül megállapítja, hogy bár a fenti karikák kialakulásának időpontja nem ismert, a Kárpát-medencébe valószínűleg a Karoling birodalom területéről, szláv bevándorlók révén, kerülhettek a IX. század elején. Olcsósága miatt kedvelt lehetett az avarság körében is és ezért az egész avarok által lakott területen, ha nem is azonos mértékben, de elterjedt.

Szinte azonos időben zárta le e témakörben anyaggyűjtését 1985-ben Garam Éva a tiszafüredi temető feldolgozása kapcsán. (A kézirat csak 1995-ben jelent meg!). 39 lelőhely anyagát tekintette át. Következtetései igen közel állnak Kostyál eredményeihez. Ezek alapján bizonyítottan látja Szőke Béla által már 1959-ben megállapítottakat⁴⁵, hogy az S-végű karikák a Kárpát-medence északi vidékén, a mai Szlovákia területén és a Dunántúl avar temetőiben is ismertek. Megállapítja, hogy az S-végű karika és ennek viseletben betöltött funkciója az avarságnál korábban ismeretlen volt. Megjelenése és elterjedése kapcsolatba hozható az avar birodalmon belül lezajlott politikai eseményekkel. Mivel a karikatípusok nem mutatnak azonos területi elterjedést (a térképre vetített lelőhelyek Kostyál eredményeit támasztották alá), ezért nem tekinthető véletlennek, hogy legnagyobb számban ott kerültek elő, ahol az avar kor végén – a IX. század elején – idegen befolyás (esetleg a szlávtság hatása) érvényesült. Végezetül megállapítja,

hogy az S-végű karikákat, a többi kísérőlelet alapján is, nem lehet a IX. századnál előbbre keltezni.⁴⁶

Összefoglalva: a kutatás mai állása szerint a drótékszerek, valószínűleg a hajviselet részeként, frank területről, szláv közvetítéssel a IX. század elején jelentek meg a Kárpát-medencében. Leggyakrabban női és gyerek sírokban találhatók.

A Lesencetomaj-Piroskereszt temető eddig előkerült többszörös S-végű, spirálcsüngős és pödrött végű karikái ennek nem mondanak ellent. A fent említett sírokat a IX. század elejére keltezhetjük. A tomaji temető sajátossága, hogy a későbbi generációk egy-egy képviselőjét a keleti részen temetnek el, ebben az esetben is megfigyelhető. Természetesen ezekben az esetekben csak az adott temetkezéseket, talán a hasonló jellegű sírokat (pl. melléklet nélküli, szuperpozíciós sírok) keltezhetjük a IX. század elejére. A dombtetőn feltárt hajkarikás, IX. század elejei sírok a temetőrész északi, különösen déli részén csoportosulnak, utóbbiak már a temető déli szélét is jelzik.

Csavart karika fülbevalók

(11. ábra, 2. táblázat 11.)

Külön csoportba soroltuk azt a három sírt, amelyekben a fülbevaló karikák csavart bronzhuzalból készültek. (200., 262. és 290. sírok). Mindhárom sírban gyerek nyugodott. Mindkét karika csavart huzalból készült a 262. sír esetében, míg a 200. sírban a párja díszítetlen fülbevaló karika volt, míg a 290. sír fülbevalójának nem volt párja. A sírok a feltárt terület nyugati részén láttak napvilágot.

Egyéb mellékletek: szemes gyöngyök és vas tű kis töredéke a 200. sírban, míg a 262. és 290-ben dinnyemag alakú és kevés szemes gyöngy; vas karperec (200. és talán 290.), bronz huzalkarperec (262.), hasított szárú bronz stílustű (262.). A fülbevalókat a IX. század elejére keltezhetjük.

Két pár, összetett granulátum csüngővel díszített fülbevaló

(7. ábra, 2. táblázat 12.)

A 303. sírban került elő két pár, összetett granulátum csüngővel díszített fülbevaló: három kis granulátumhoz egy nagyobb, ehhez pedig egy ugyanilyen – három kis és egy nagy – granulátum

dísz van forrasztva. A csüngő vékony bronzhuzalból hajlított, hurkos-kampós záródású karikához van forrasztva. Hasonló darabot sem Keszthely-kultúrára, sem azonos korú más temetőben nem találtam. A fülbevaló párja spiráldíszes csüngős karika volt. Ennek, valamint a sír temetőn belüli helyzete alapján a fülbevalót a késői időszakra, a IX. század elejére keltezhetjük.

A továbbiakban bemutatásra kerülő fülbevaló típusok két vagy három perióduson keresztül is nyomon követhetők.

Gyöngyűző fülbevalók (kerek karika, gömbölyű gyöngyszem)

(8. ábra, 3. táblázat 1.)

Temetőnkben eddig hat sírból került elő gyöngyűző fülbevaló. Közülük öt a temető keleti, egy pedig a középső részen volt. Négy sírban gyerek (14, 74, 137, 353. sírok), kettőben felnőtt nyugodott (121., 170. bolygatott sír).

A gyerek sírok közül kettőben (14. és 353. sírok) és a bolygatott 170. sírban csak egy fülbevaló volt.

Mindegyik azonos típusba tartozik: a bronzszálra felfűzött gyöngyöt a kerek átmetszetű bronz karikára erősítették. A felfűzésre szolgáló bronz drót végét visszahajtották. A gyöngyűzőt a karikától hengeres vagy vékonyabb gyűrűvel választották el. A gyöngyök általában fekete színűek, csupán a három párosan előkerült példány közül kettőben volt a másik gyöngy színe világoszöld. A 121. sírban további két kisebb fülbevaló is volt: egy kis méretű, bronz gömbölyű, valamint egy granulátummal díszített (egy granulátum maradt meg) karika.

Többi melléklet: minden esetben szemes gyöngyökből fűzött nyakláncok (gyöngyök közé fűzött töredékes bronz lemezke a 74. és 121. sírokban); kígyófejes, bronz (74., 121.) és vas karperecek (121., 353.); egyenes- és hullámvonalakkal díszített edény (14.).

Más avar kori temetőkből is ismert ez a fülbevalótípus. Így többek közt a dévaványai temetőből közül Kovrig Ilona, aki a VII. század második felére keltezi ezeket.⁴⁷ Hasonló fülbevalók kerültek elő Kölkeden, amelyet a feltáró a kísértő leletek és a sírok temetőn belül elfoglalt helye alapján a VII. század első kétharmadára keltezett.⁴⁸

A sírok elhelyezkedése és a többi melléklet alapján a gyöngyűző fülbevalós sírok nem sorolhatók a keleti részbe utólag eltemetettek közé,

amelyeket a VII. század második felére, 670 utánra keltezhetünk.

Kis méretű, két préselt félgömbből összeállított díszű fülbevalók (9. ábra, 3. táblázat 2.)

Temetőnkben eddig 23+1⁴⁹ sírból került elő ez a fülbevalótípus, nagyobb részt a temető keleti, valamint középső részéből. A nyugati részen eddig csak két sírban találtuk meg. 19 bronzból, négy ezüsből és egy aranyozott bronzból készült.

A fülbevalókat minden időszakban közel azonos módon készítették: leggyakrabban a vékony karikára kis hengeres gyűrűske segítségével erősítették fel a két félgömbből összeállított díszet (a. változat). Egy esetben a gyűrűske helyett négy (134.), egy esetben három (68.) egymáshoz forrasztott granulátum volt. (b. változat) Más esetben a kis tömör gömbölyűt a karikához egy nagyobb és több apró granulátumból összeállított gyűrűtag segítségével erősítették fel. (c. változat) (140. – ezüst és 131. – aranyozott bronz) Végül a 179. sírban az ezüst fülbevaló díszítésénél a tömör gömböt kisebb gömbbel rögzítették (d. változat).

Az ezüst fülbevalót tartalmazó sírok a temető keleti részén láttak napvilágot. 68., 138., 140. gyerekek, 179. rabolt férfi sír.

A 179. (d. változat), 68. (b. változat) és 138. sírokban csupán egy fülbevaló volt, minden esetben a koponya jobb oldalán. E sírok szegényes mellékletei alapján úgy tűnik, hogy ezek férfiak, illetve fiatal temetkezések voltak. A 179. felnőtt és a 138. gyerek sírokban más melléklet nem volt. A 68. sírban egy vas csat is napvilágra került. A leggazdagabb a 140. kislány sír volt. A párosan előkerült fülbevalón (– c. változat, mellette a. változatú, ezüst) kívül szemes gyöngyökből fűzött nyaklánc, vas karperec és kopott, díszített kígyófejes karperec volt a váz mellett.

A bronzból készült gömbdíszes fülbevalók, hat esetet leszámítva, gyerek sírból ismertek.

A feltárt terület *keleti részén* 9 esetben gyerek, két esetben felnőtt sír került elő (90., 78., 117., 110.⁵⁰, 169., 72., 19., 12., 79., 134., valamint 131.). Egy fülbevaló került elő a 117., 169. és 72. sírokból. Az elsőben más lelet nem is volt. A 72. sírban további két kis vas töredék is volt. Egy fülbevaló volt – c. változat – a 131. sírban is, aranyozott bronzból. A többi sírban két-két fülbevaló láttak napvilágot.

Egyéb mellékletek: gyöngyök – kizárólag szemes – (19., 12., 90., 134. és 78.); tojás melléklet (110., 19.); kígyófejes, bronz karperec (78., 90., 131.); vékony bronzhuzalból hajlított, díszítetlen karperec (169.). A csoport egyetlen bronz stílustűje (madáralakú a végén) a 78. sírban, vas csat (131.), vas karika (169); edénymelléklet (78. és 90.).

A temető *középső részén* feltárt hat sír kissé szegényesebb, mint az előzőek. Nagyrészt csak fülbevalók és gyöngyök találhatók a sírban.

Két-két fülbevaló volt a 184., 333., 383. gyerek sírokban, valamint a 386. női sírban. A 354. női sírban a fülbevaló párja négy granulátummal díszített karika volt. A többiben egy-egy darab volt.

Minden sírban volt szemes gyöngyökből fűzött nyaklánc. Egyéb leletek: vas stílustű (383.); vas karperec (354.); vékony, X-mintával díszített bronz karperec (382.).

Végül a *nyugati rész* két sírjában: 318 férfi, 268. fiú - egy, illetve két fülbevaló került elő. *Egyéb leletek:* egy szem gyöngy (268.); vas csat (318., 268.); vas karika (318., 268.); kés (318.).

Hasonló, „borsónyi nagyságú egy darabból álló, vagy két egymáshoz illesztett félteke vagy harangidomú üres gömbdíszes” fülbevalókat említ Lipp feltárásából.⁵¹

Két préselt ezüst félgömbből összeállított csüngőjű fülbevalókat talált Kovrig a Keszthely-Városi temető 40., 43. és 51. sírjában⁵². Ezekkel kapcsolatban megjegyzi, hogy a kis méretű, két félgömbből összeállított díszű fülbevalók a korai nagy gömbös fülbevaló későbbi változatai, amelyek inkább a VII. század első felében és közepén lehettek használatban. Az általa feltárt sírok többi lelete azonos a tomaji anyaggal.

E típus több darabja került elő az alattyáni temetőből. Ezek általában szegényes mellékletű sírokban találhatók. Nagyobb részük ezüstműből vagy bronzból, ritkán aranyból is készülhettek. Ezek a temető 2. csoportjára jellemzőek és a VII. század közepére keltezhetők.⁵³

Keszthely-Fenékpusztán, a déli erődfal előtt a Sági Károly által feltárt temető 28., 36. és 56. sírjaiban hasonló, de a tomajiaknál 1 cm-el nagyobb gömbcsüngős fülbevalók kerültek elő. A leletanyag közlője ezeket a VII. század első negyedére, esetleg első felére keltezi.⁵⁴

A VII. század második felére keltezi a típust Szabó János Győző a pilismaróti temető feldolgozása kapcsán.⁵⁵

Hasonló fülbevalók kerültek elő négy sírból a tiszafüredi temetőben.⁵⁶ A sírok a temető legko-

rábbi sírjai közé, az 1. fázisba tartoztak, amelyeket a VII. század utolsó harmadára keltezett a temető közlője.

A Lesencetomajon feltárt kis méretű, két félgömbből összeállított fülbevalós temetkezéseket a sírok többi lelete és a párhuzamok alapján a 670-es évek utáni időre keltezhetjük.

Granulátumokkal díszített fülbevalók

(10. ábra; 3. táblázat 3-5.)

A lesencetomaji temetőben 24 + 3⁵⁷ sírból került elő kis granulátumokkal díszített fülbevaló. Ezeket – a granulátumok száma alapján – három nagyobb csoportba soroltuk: négy, három, illetve egy granulátummal díszített változatok. Nagy általánosságban elmondható, hogy amíg a négy és három granulátum díszes fülbevalók inkább a temető középső és ritkábban a nyugati részének sírjaiból ismertek, addig az egy granulátummal díszítettek inkább a dombtetőn feltárt sírokban gyakoriak.

A/. Hat sír tartalmazott négy gömböcskéből összeállított díszű fülbevalót (48., 238., 328. gyerek sírok, míg a 343., 354., 327. női sírok). A fülbevalónak ez a típusa elsősorban a temető középső részéről ismert. Egy-egy esetben volt a temető keleti és nyugati részen.

A két fülbevaló azonos volt a 328. sírban, míg a 238-ban a fülbevaló párja kis bronz karika, a 354-ben pedig két félgömböcskéből összeállított díszű fülbevaló volt. A többiben csupán egy fülbevalót találtunk.

Egyéb mellékletek: kevés szemes (48. és 343.), csak dinnyemag alakú (328.) és vegyes gyöngyök (354., 238.); hasított szárú, bronz stílustű (238.); kígyófejes, bronz karperec (343.); kiszélesedő végű bronz huzalkarperec (327.); vas karperec (354.); kapcsos, bronz pántkarperecet (238.); vas kés (343.).

Három sírban találtunk vas tárgyakat a medencecsontok környékén, de ezek minden esetben olyan gyenge megtartásúak, töredékesek voltak, hogy csak gyaníthatjuk, hogy csatok vagy karikák voltak.

B/. Kilenc sírból került elő a fülbevaló három kis gömböcskével díszített változata. Az előző csoporttal ellentétben a temető keleti részen eddig nem került elő. Elsősorban a középső vagy a nyugati részen láttak napvilágot: 351., 330., 333., 190., 216., 201., 281., 248., 204.

Hét esetben gyerek vagy kamaszkorú, egy-egy esetben, amennyire megállapítható, férfi, illetve nő sírjából került elő.

Párosan került elő a 190. és 281. sírból, illetve kis gömbös díszűvel a 333. sírban, míg a 204-ben díszítetlen bronz karikával. A többiben egy-egy darab volt.

Egyéb leletek: szemes (201., 333.); vegyes (190., 204., 351.); dinnyemag alakú gyöngyök (216., 281., 330., 330.); bronz, díszített (190.), illetve díszítetlen kígyófejes (351.) és vas karperecek (351., 201.); vas csat (201., 248.); bronz csat (248.); egymásba akasztott két vaskarika (201.); egy vas karika (248.); kés (201., 248.).

C). Külön csoportba soroltam azt a kilenc sírt, amelyben a karikát csupán egy granulátum díszítette. E sírok, a 360-t kivéve, a dombtetőn láttak napvilágot. (5., 215., 267., 275., 260., 310., 220., 360., 272.) Gyereksír volt az 5., 272.-kettős sír, 267., 260., 215., 360., míg a 220., 275. és 310. sírokban nők nyugodtak.

Két-két fülbevaló volt a 220., 272. és 310. sírokban. Díszítetlen bronz karika volt a párja az 5., a 260., 215. és 267. sír fülbevalójának, míg kis gömbös volt a 275. sírban. A 360. sírban egy fülbevaló volt. E fülbevalótípus nagykosaras fülbevalóval együtt is előfordult (288. sír – VI. csoport – a nyugati részen).

Egyéb melléletek: szemes gyöngyök (360.); vegyes sor (5.), zömében dinnyemag alakú gyöngyök (310., 275., 220., 260., 215., 267.); háromszög poncolással díszített bronz huzal- (5., 220.-2 db), vas- (360. és 215.), pántkarperec (töredékes darabok a 275. rabolt sírból); vas csat, két egymásba akasztott karika, vas kés (360.), kisebb vas töredékek (310.), csiholó (?) (267.), igen rossz megtartású, díszítetlen, agyag edény (267.).

E fülbevalótípus keltezését és eredetét illetően szinte mindegyik kutató azonos véleményen van. A bizánci eredetű fülbevaló megjelenését a közép avar korra teszik. Ennek az időszaknak a legjellegzetesebb leletei között gyakran megtalálható.⁵⁸ A fülbevalótípus igen kedvelt volt. Az egész VIII. század folyamán, különböző változatokban készítették. A számos lelőhely közül csak néhányat említünk meg.⁵⁹

A lesencetomaji temetőben előkerült granulátumokkal díszített fülbevalók divatja szintén viszonylag hosszú időn keresztül megfigyelhető. Egyaránt megtalálható mind gyerek, mind női, mind férfi sírban. Változás csupán a granulátumok számában figyelhető meg: nem lehet véletlen,

hogy különösen a temető nyugati, késői részén valamivel több az egy granulátummal díszített fülbevalók száma, mint a temető többi részén. Ez még akkor is feltűnő, ha figyelembe vesszük azt a lehetőséget is, hogy a fülbevalók egy része esetleg hiányosan került a sírba. Mind a három, mind az egy granulátummal díszített fülbevalókat tartalmazó sírok, egyéb melléleteiket tekintve, nem tartoztak a közösség vagyonosabb tagjai közé. Valószínű, hogy e csoport további elszegényedése magyarázza az egy granulátummal díszített fülbevalók számának emelkedését.

A keleti, korai részen csupán egy gyerek sír tartalmazott granulált díszes fülbevalót (48.). Ezt a VII. század második felére keltezhetjük. A lesencetomaji temetőben, az eddigi tapasztalatok alapján, a fülbevaló típus a későbbi időszakokban válik közkedvelté.

Díszítetlen fülbevaló karika

(11. ábra, 3. táblázat 6.)

Temetőnkben eddig 69 sírból került elő díszítetlen fülbevaló karika.⁶⁰ A temető keleti felében 15 + 3 esetben, a középső részen 11, míg a nyugati részen 40 alkalommal került elő.⁶¹

Tizenöt esetben a karikák párja más típusú fülbevaló volt. Ez leginkább a dombtetőn feltárt sírokra jellemző. A keleti részen a 89. sír hengerpalástos lengőcsüngőjű, a 92. sír gyűrűdíszes fülbevalót tartalmazó sírokban volt díszítetlen karika. Az középső részen a 337. sír gyűrűdíszes karikájának, valamint a 184. sír két félgömbből összeállított díszű fülbevalójának volt a párja. A késői időszakra keltezhető S-végű fülbevalónak háromszor (243., 258. és 270.), csavart huzalkarikájának kétszer (262, 200.), egy-egy esetben négy (238.), illetve három (204.), valamint három esetben egy granulátummal díszített fülbevaló (5., 215., 267.) mellett volt, míg a 268. sírban a párja két félgömbből összeállított díszű fülbevaló volt.

Nyolc övveretes sírunkból négyben került elő bronz karika. (67., 96. a keleti részen, 223. és 240. a nyugati részen) Külön kell megemlíteni azt az öt sírt, amelyben a kosaras fülbevalók mellett egy vagy általában két bronz, ritkán ezüst, karika is előkerült. (15. sír - IV csoport; 80. sír - IV csoport; 81. sír - V/a. csoport; 250. sír - VI. csoport és 317. sír - VI. csoport).⁶²

Az egyszerű fülbevaló karikákat leginkább bronzból készítették. Kivételt jelent a keleti részen előkerült ezüst fülbevalók (53. sír- 2 db és 159.

bolygatott sír 1 db, valamint a 80. sír kosaras fülbevalója mellett lévő 2 db karika.). Vasból készült a már említett 46. sír kosaras fülbevalókat utánzó nagyobb méretű karikája, valamint a 359. sír (középső rész) karikája. A többi fülbevaló bronz volt.

A temető *keleti részén* 15 sírból került elő díszítetlen fülbevaló karika. A már említett 53. és 159. sírból ezüstből, a többi esetben bronzból.

Párosan került elő az 53. és a 144. sírból. Egy-egy darab volt a 41., 64., 67., 97., 99., 132., 145., 146., 159., 160a. és 389. sírokban. Más típusú fülbevalóval: 89., 92. sírban.

Gyerek nyugodott 9 sírban (92., 89., 97., 99., 146., 159., 160a.). Nőt temettek el 3 esetben (53., 144., 389.⁶³). Férfi temetkezés volt 5 esetben (64., 67., 132., 41. és 145.).⁶⁴

Egyéb leletek: szemes gyöngyök női és gyerek sírokban; kerek átmetszetű, díszített, hegyesedő végű bronz tű a 99. sírből; vas csatok és karikák gyerek és férfi sírokban; kis vas láncdarabok gyerek sírokban; vas karperecek, egy esetben bronz, S-alakú láncszemekből álló karperec (41., férfi? sír); hullám- és egyenes vonalkötegekkel díszített agyagedény a 92. sírből.

Az átmeneti időszakra keltezhető temetőrészben 11 sírből került elő fülbevaló karika. Két darab volt a 168., 175. sírokban. A többiben egy-egy. Két félgömbből összeállított fülbevaló volt a párja a 184. sírban. Vasból készült a 359. sír fülbevalója.

8 esetben gyerek (175., 176., 184., 193., 347., 363., 367., 385.), 1 esetben nő (168.), míg két esetben férfi (194., 359.) nyugodott a sírban.

Egyéb leletek: szemes gyöngyök női és gyerek sírokban, kígyófejes bronz és vas karperecek női és gyerek sírokban, vas csatok, karikák gyerek és férfi sírből, kések női és férfi sírban. Tojás volt a 347., vas ár (?) a 367., valamint hullám- és egyenes vonalkötegekkel díszített agyag edény a 385. sírban.

Késői időszakban díszítetlen fülbevaló karika 33 sírből került elő.⁶⁵ Öt sírban férfi (36., 197., 223., 240., 320.), hatban nő (28., 198., 204., 219., 264., 308. rabolt), míg a többiben gyerek nyugodott (5., 96., 200., 202., 203., 215., 226., 231., 238., 243., 245., 255., 258., 259., 260., 262., 266., 267., 268., 270., 273., 293., 337.). A 231. sírba két, közel azonos korú kislányt temettek. A 28. rabolt és a 96. sír a keleti részén került elő, utólagos temetkezés. Köpakolásos volt a 260. sír.

Két azonos karika csupán három sírből került elő. (202., 219. és 231. bal oldali váz). *Csavart huzalból* készült a párja a 200., 262. sír esetében. Három, négy vagy egy *granulátummal* díszített karika került

elő a 204., 215., 238., 260., 267. sírokban. *Gyűrűdíszes* karika volt a 337. sírban, míg *S-végű* karikát a 243., 258., 270. sírokban találtunk. *Két félgömbből* összeállított díszű fülbevaló volt a 268. sírban. A többi esetben csak egy-egy fülbevaló karika volt.

Egyéb leletek: minden gyerek és női sírban volt gyöngy, általában dinnyemag alakú, kevés szemes. A 259. sír gyöngyei között nagyon kopott, átfúrt, valószínűleg bronz érem. A 204. sír nyakláncába kis bronz karika és töredékes övveretek voltak. Hasított szárú stílustűt két gyerek és két női sírban találtunk. Karperecek: minden női sírban, gyerek sírokban ritkábban, bronz huzal- és vas. Egy esetben kapcsos, bronz pántkarperec. Bronz, középső akasztófüles bulla volt a 28. sírban. A 202. sírből csörgő került elő. Vas csat (férfi sírokban és a 268. gyerek sírjában), bronz csat (gyerek sírből); karikák (férfi és 268. gyerek sírban); kések (csak férfi sírban) és övveretek (férfi és gyerek) sírban. Egyenes- és hullámvonalakkal díszített edény a 267. sírban. A 320. sírban tarsoly.

A lesencetomaji temetőben minden részen, kortól és nemtől függetlenül, a díszítetlen fülbevaló karika a többi típushoz képest viszonylag nagy számban található. Köszönhető, hogy elkészítése nem kívánt különösebb szakértelmet. A fenti leírásokból is kitűnik, hogy zömében szegényes mellékletű sírokból kerültek elő, éppen ezért nagyon nehéz keltezni őket. Támpontul csupán néhány melléklet és a sírok temetőn belül elfoglalt helye jön szóba. A fülbevalók száma különösen a késői időszakban nő meg, ami esetleg a közösség bizonyos rétegeinek elszegényedésével magyarázható.

Hasonló korú temetőkben is igen gyakori melléklet a díszítetlen fülbevaló karika, de ezekben az esetekben is leginkább szegényes mellékletű, nehezen datálható sírokban bukkannak fel.

Kis gyűrűvel díszített fülbevalók

(11. ábra; 3. táblázat 7.)

A feltárt terület mindhárom részéről került elő egy-egy olyan sír, amelyben a bronz fülbevaló karikát kis hengeres gyűrű(k) díszítette(k). Csüngő nem volt a sírokban. (92-keleti, 337-nyugati, 364-középső részen). Mindhárom sírban gyerek nyugodott. A 92. és 337. sírban a gyűrűcskével díszített karika párja díszítetlen fülbevaló karika volt, míg a 364. esetében az egyik fülbevaló mellett két granulátum is előkerült.

Egyéb mellékletek: szemes (92., 364.), illetve dinnyemag alakú és szemes gyöngyök (337.); hullámvonaldiszes agyag edény (92.); erősen kopott, átfúrt érem (?) (364.).

Hasonló fülbevalók már az avar kor végén megjelentek. Virágkoruk a IX. század közepétől a X. század első feléig, legkésőbb közepéig tartott.⁶⁶ A lesencetomaji darabok esetében úgy tűnik, hogy valamivel korábban, VIII század elején, közepén már megjelentek. Úgyszintén elképzelhetőnek tűnik, hogy a későbbi darabok viseleti szokásával ellentétben itt még fülbevalóként viselték ezeket.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a temető mindhárom részén, az adott időszakra jellemző kosaras fülbevalókon kívül, más típusú fülbevalókat is hordtak. A keleti részen nyolc, a temető középső részén kilenc, míg a nyugati részen tizenegy fülbevalótípus került elő. Mindhárom periódusban voltak az adott időszakra jellemző típusok, amelyek később már nem, illetve előbb még nem jelentek meg.

A hengerpalástos lengőcsüngőjű, a kiszélesedő karikájú, a hurkos, a hurkos-kampós fülbevalók csak a temető keletebbi részén kerültek elő. Mellettük nagy számban fellelhetők a gyöngycsüngős, a kis méretű, két félgömbből összeállított díszű, az egyszerű fülbevaló karikák és egy alkalommal négy granulátummal díszített típusok.

Utóbbi négy fülbevalótípus megtalálható a temető középső részén is, de míg az első kettő egyre kevesebb alkalommal, addig a négy granulátummal díszített és az egyszerű fülbevaló karikák száma egyre nő. Ugyanekkor új fülbevalótípusok is megjelennek: két félgömbből összeállított, csipkézett szélű és hasonló, granulátum-diszes; a három, illetve egy granulátummal díszített karikák.

A temető nyugati részén egyre kevesebb számban, de még megtaláljuk a két félgömbből összeállított díszítésű, a négy, illetve három granulátummal díszített és egyre nagyobb számban az egy granulátummal díszített, valamint a díszítetlen fülbevaló karikákat. Mellettük öt újabb típus is fellelhető: a két félgömbből összeállított, díszített fülbevaló; a többszörös S-végű; a spiráldiszes; a két összetett granulátum párral díszített karika, valamint a csavart huzalból készült fülbevalók. Mind a három időszakban jól követhető az ízlés és a divat változása.

A fentiek alapján, a nemek szerinti megoszlást véve alapul, feltűnő, mint ahogy az várható is volt, a fülbevalók különböző változatai elsősorban gyerek,

valamivel kisebb számban nők (31 esetben)⁶⁷ és ritkábban férfi (22 esetben) sírokból kerültek elő.

A férfiak viseletében a kis méretű, két kis félgömbből összeállított, a díszítetlen, az S-végű, egy esetben három granulátummal díszített karikát találjuk meg. Minden alkalommal egy-egy darab volt a sírban és mindhárom temetőrészén megfigyelhetők. Mellette vas, ritkán bronz, egy vagy két csat, karika, kés, négy esetben övveretek, egy esetben tarsoly volt. A férfi sírokból fellelhető egy fülbevalóval való temetkezés szokása már a kora avar kori sírokból és később, a közép, valamint késő avar korban is megfigyelhető. Az eltemetett társadalmon belül elfoglalt helyének megfelelően a fülbevalót aranyból vagy bronzból készítik. Ez a viseleti szokás ázsiai eredetű.⁶⁸ Lesencetomaj esetében, mivel az emlékanyagot hátrahagyók etnikuma még nem tisztázott, illetve csak különböző hipotézisek léteznek, ez a sírokból megfigyelt sajátosság talán támpontot nyújthat e kérdés tisztázásában.

A női és gyerek⁶⁹ temetkezések esetében csak női váz mellett találtuk meg eddig a hurkos és a kiszélesedő fülbevaló karikákat, míg a hengerpalástos, lengőcsüngőjű és a két félgömbből álló, granulátumokkal díszített fülbevalókat csak gyerek sírokból. Egyéb mellékletek esetében, a gyerek sírok javára, eltérés mutatkozik a korongos fibulák, agyag edények, tojás, a kapcsos, szöggel záródó pántkarperecek és kígyófejes karperecek esetében. Azonos mértékben találhatók a sírokból gyöngyök, vas- és bronz huzalkarperecek, hasított szárú tűk stb.

Időszakonként a nők és a gyerekek egyéb viseleti tárgyaik tekintetében követték a divat változásait: a temető keleti (korai) és középső („átmeneti”) részén szemes gyöngyök, a vas és kígyófejes karperecek, a stílusuk igen ritka előfordulása jellemző, míg a nyugati részén (késői) a dinnyemag alakú gyöngyök, hasított szárú, nagy méretű stílusuk, poncolt díszítésű bronz huzalkarperecek dominálnak. A sírleletek el nem enyészett, elsősorban fémanyaga alapján, úgy tűnik, hogy nagyjából azonos volt a viseletük, mint a jellegzetes Keszthely-kultúrák viseletű nőké. Eltérés abban mutatkozik, hogy előbbiek gyakrabban viseltek vas csattal összefogott övet (mellette vas karikát és kést is), ami a Keszthely-kultúrák viseletű nőkre nem volt jellemző.⁷⁰ Ezzel szemben az orsógombok csupán a korai, míg többek közt a vasveretes vödrök vagy a nyakperek a késői időszak Keszthely-kultúrák viseletű nők sírjaiban lelhetők fel.

Ezek az eltérések, egyelőre úgy tűnik, inkább társadalmi, sem mint etnikai különbségekre utalnak.⁷¹ Tehát nagy általánosságban elmondható, hogy a különböző fülbevalótípusokkal együtt a hagyományosnak mondható Keszthely-kultúrárs viselet elemei is megtalálhatók. A viselet nagyjából egységes volt.

A fent ismertetett fülbevalótípusok egyúttal fontosak lehetnek a kosaras fülbevalók keletkezésében is. A feltárt terület egy-egy részének keletkezésében a következő fülbevalótípusok jöhetnek számításba:

- a terület keleti részében a hengerpalástos, lengőcsüngőjű; a gyöngycsüngős; a kis méretű, két félgömbből összeállított díszű és a négy granulátummal díszített fülbevalók. E típusok megjelenését a 670-es évek utáni, közép avar korra tehetjük.

- a terület középső részében: gyöngycsüngős; a kis méretű, két félgömbből összeállított díszű; a négy-, három- egy granulátummal díszített fülbevalók.

- a terület nyugati részén: két félgömbből álló és díszített fülbevalók; többszörös S-végű, spirálcüngős karikák; két félgömbből összeállított díszű és granulátummal díszített fülbevalók. E típusok a késő avar korra jellemzőek.

A feltárt terület középső része nem véletlenül kapta az „átmeneti” jelzőt. Ezen a részen elsősorban a kosaras fülbevalókat tartalmazó sírok esetében, a keleti vagy nyugati részen feltártakhoz képest, bizonyos változásokat lehet kimutatni. Méreteik megnövekednek, általában bronzból készülnek. A karika kiképzése és díszítése sok esetben rokonságot mutat a keleti rész hasonló fülbevalóival, de egyúttal a később általánossá váló fülbevalókkal is. Továbbá a stílusuk szárát már hasítják, míg a nyakláncokat még szemes gyöngyökből fűzik⁷², egyúttal tovább él a díszített kígyófejes karperecek divatja is. Éppen ezért talán nem tévedünk nagyot, ha e terület temetkezéseit a VIII. század elejére, esetleg közepére keltezzük.

A feltárt terület legkorábbi, keleti részén eddig nem találtunk kora avar korra keltezhető fülbevalókat vagy más tárgyi emlékeket.⁷³ A feltárás és feldolgozás jelenlegi állapotában azt mondhatjuk, hogy a Lesencetomaj-Piroskereszt temetőt a 670-es évek körül nyitották.

A különböző fülbevaló típusokkal kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy vajon mi módon kerültek Tomajra, illetve a többi Keszthely-kultúrárs temetőbe ezek az egyébként avar temetőkből jól ismert ékszerek? A legegyszerűbb válasz az lehetne, hogy kereskedelmi úton. Ebben az esetben viszont újabb kérdések merülnek fel. Mint fent is láttuk, a különböző fülbevalótípusok – leszámítva az egyedi vagy kis számú darabokat, amelyek akár helyi műhelyek termékei is lehetnek – közép és késő avar korra keltezhetők.

Amennyiben ezek kereskedelmi úton jutottak a közösségekhez, akkor bizonyos, hogy a két „nép” között hosszú távon nem lehetett rossz viszony, mint ahogyan azt korábban a kutatás feltételezte. Más kérdés, hogy vajon mi volt a kereskedelem alapja? Választ erre a kérdésre, legalább is egyelőre, telepásatások hiányában nem adhatunk. A temetők eddig megismert leletanyaga sem mezőgazdasági, sem más kézműves ipari tevékenységre nem utal. Csak feltételezhetjük, hogy a kétségtelenül magas szinten álló ötvösműhelyek tevékenysége hozzájárulhatott a kereskedelmi kapcsolatok kiépítésében.

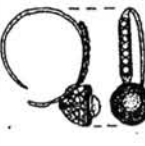
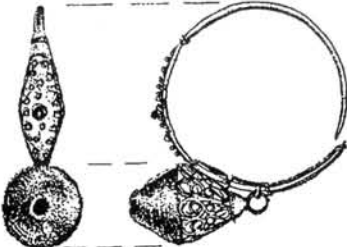
Másik lehetőségként felmerülhet, hogy a kultúra népe ezeket a fülbevalótípusokat már beköltözésükkor ismerte, esetleg magával hozta, de legalább is nem volt idegen tőlük. Ez viszont, legalább is egyelőre, igen merész következtetések levonásához vezetne. A kérdés további vizsgálata még a jövő feladatai közé tartozik.

Összefoglalás

A lesencetomaji temető feltárt területén nagyjából három időszak sírjai találhatók meg. Eddigi ismereteink szerint a temetőt a domb keleti szélén nyitották, nagyjából a 670-es évek táján és a közösség életében bekövetkezett lényegesebb változások vagy törések nélkül legalább a IX. század elejéig használatban maradt.

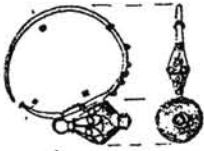
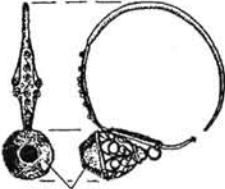
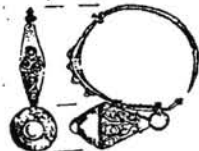
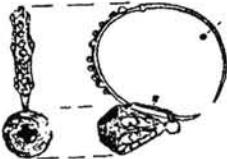
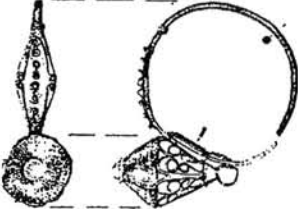
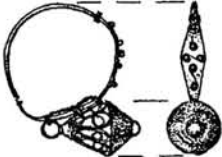
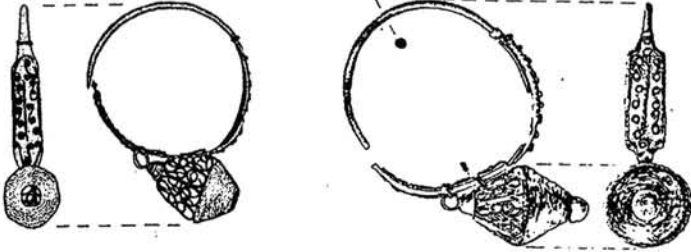
A temető leletanyagának feldolgozása az OTKA (T 023318 sz.) támogatásával történik.

I. táblázat

	I/a	I/b	II.	82. sír	
korai					
„átmeneti”				V	
					
késői	V/a	V/b		V/c	
					

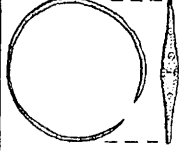
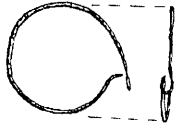
A kosaras fülbevalók változatai (Lesencetomaj-Piroskereszt temető 1-394. sír alapján)

Table I.

	III	
		
IV	III	VI
		
IV	III	VI
		

Variant of basket earrings (based on graves 1-394 of the Lesencetomaj-Piroskereszt cemetery)

II. táblázat

tipus					
korai	2 sír	3 sír	2 sír	1 sír	–
„átmeneti”	–	–	–	–	2 sír
késői	–	–	–	–	–
összes (db)	3	5	3	1	4

Fülbevaló típusok I.

III. táblázat

tipus	 	 			
korai	5 sír	11 sír	1 sír	–	–
„átmeneti”	1 sír	9 sír	4 sír	5 sír	1 sír
késői	–	2 sír	1 sír	2 sír	8 sír
összes (db)	9	29	7	11+1	12+1

Fülbevaló típusok II.

Table II.

						
-	-	-	-	-	-	-
1 sir	-	-	-	-	-	-
-	2 sir	10 sir	2 sir	1 sir	3 sir	1 sir
2	4	11	2	1	4	1

Earring types I.

Table III.

	
16+2 sir	1 sir
11+1 sir	1 sir
38 sir	1 sir
68	4

Earring types II.

RÖVIDÍTÉSEK

AAH = Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

ArchHung = Archaeologia Hungarica

ArchÉrt = Archaeologiai Értesítő

KBM = Balatoni Múzeum, Keszthely

MFME = A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve

MHAAP = Monumenta Hungariae Archaeologicae Aevi Praehistorice

MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest

RégFüz = Régészeti Füzetek Ser. I.

RégTan = Régészeti Tanulmányok

SlovArch = Slovenská Archeologia

SzMMÉ = A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve

VMMK = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei

ZM = Zalai Múzeum

BÍRÓ 1999 = BÍRÓ A. Zs.: Lesencetomaj-Piroskereszt Keszthely-kultúras temető embertani rekonstrukciója. Budapest 1999. Szakdolgozat.

BÓNA 1970 = BÓNA I.: Avar lovassír Iváncsáról. ArchÉrt 97. 1970. 243-263.

BÓNA 1971 = BÓNA I.: A népvándorlás kora Fejér megyében. In.: Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig. Főszerk.: Fitz Jenő, szerk.: Makkay J. Székesfehérvár 1971

BÓNA 1979 = BÓNA I.: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. ArchÉrt 106. 1979. 3-32.

BÓNA 1982-83 = BÓNA I.: A XIX. század nagy avar leletei. SzMMÉ 1982-83. 81-160.

ČILINSKA 1975 = ČILINSKA, Z.: Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken. SlovArch 1975. 63-96.

DAIM 1987 = DAIM, F.: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1. Wien 1987

DAIM-LIPPERT 1984 = DAIM, F. - Lippert, A.: Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leithagebirge, NÖ. In.: Studien zur Archäologie der Awaren I. Wien 1984

FETTICH 1929 = FETTICH N.: Adatok az ősgermán állatornamentumok II. stílusának kérdéséhez. ArchÉrt 43. 1929. 68-124.

FÜLÖP 1988 = FÜLÖP Gy.: Awarenzeitliche Fürstenfunde von Igar. AAH 40. 1988. 151-190.

GARAM 1995 = GARAM É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the avar period (567-829) in Hungary. Vol. 3. Budapest 1995

HAMPEL 1905 = HAMPEL, J.: Alterthümer der frühen Mittelalters in Ungarn. I-III. Braunschweig 1905

KISS 1991 = KISS A.: Das frühawarenzeitliche gepidische und spätawarenzeitliche Gräberfeld von Kölked-Feketekapu-A. Budapest 1991-Wien 1996

KOSTYÁL 1984 = KOSTYÁL L.: Késő avar kori népesség a 9. században. Szakdolgozat. Budapest 1984

KOVRIG 1958 = KOVRIG I.: Megjegyzések a Keszthely-kultúra kérdéséhez. ArchÉrt 85. 1958. 66-74.

KOVRIG 1960 = KOVRIG I.: Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben. ArchÉrt 87. 1960. 136-168.

KOVRIG 1963 = KOVRIG I.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung 40. 1963.

KOVRIG 1975/a = KOVRIG I.: The Dégavány Cemetery. In.: Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary. Ed.: Kovrig I. Budapest 1975. 121-150.

KOVRIG 1975/b = KOVRIG I.: The Szob Cemetery. In.: Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary. Ed.: Kovrig I. Budapest 1975. 157-204.

KÖLTŐ 1991 = KÖLTŐ L.: A Kéthely-megoldali Keszthely-kultúras temető. (Előzetes jelentés). MFME 1991. 171-186.

KUZSINSZKY 1920 = KUZSINSZKY B.: A Balaton környékének archaeológiája. Lelőhelyek és leletek. Budapest 1920

LIPP 1884 = LIPP V.: A keszthelyi sírmezők. MHAAP. Budapest 1884

MADARAS 1994 = MADARAS, L.: Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Jászapáti. Das Awarische Corpus. Debrecen-Budapest 1994

MAROSI-FETTICH 1936 = MAROSI A. - FETTICH N.: Dunapentelei avar sírleletek. ArchHung 18. 1936

MÜLLER 1987 = MÜLLER R.: Megjegyzések Fenékpusztai történetéhez. ZM 1. 1987. 105-122.

MÜLLER 1992 = MÜLLER, R.: Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur. In.: Awaren Forschungen. Ed.: F. Daim. Wien 1992. 251-307.

MÜLLER 1999 = MÜLLER R.: Sági Károly temetőfeltárása a Keszthely-fenékpusztai erőd déli fala előtt (1963-1967) ZM 9. 1999. 153-179.

MRT 1 = BAKAY K. - KALICZ N. - SÁGI K.: Magyarország Régészeti Topográfiája. Veszprém megye régészeti topográfiája. 1. A keszthelyi és a tapolcai járás. Budapest 1966

MRT 2 = ÉRI I. - KELEMEN M. - NÉMETH P. - TORMA I.: Magyarország Régészeti Topográfiája. Veszprém megye régészeti topográfiája. 2. A veszprémi járás. Budapest 1969

NÉMETH 1969 = NÉMETH P.: Újabb avarkori leletek a történeti Veszprém megyéből. VMMK 8. 1969. 153-166.

PARÁDI 1960 = PARÁDI N.: Az 1959. év régészeti kutatásai. RégFüz 19. 1960.50.

PÁSZTOR 1986 = PÁSZTOR A.: Adatok a középvaskor ékszerviseletének kérdéséhez. ArchÉrt 113.1986. 113-133.

S. PERÉMI 1991 = S. PERÉMI Á.: A Lesencetomaj-piroskeresztii Keszthely-kultúrák temető. (Előzetes jelentés). MFMÉ 1991. 155-169.

SZABÓ 1975 = SZABÓ J. Gy.: The Pilismarót Cemetery. In.: Avar finds in the Hungarian National Museum. Cemeteries of the Avar period (567-829) in Hungary. Ed.: Kovrig I. Budapest 1975. 241-278.

SZŐKE 1962 = SZŐKE B.: A honfoglaló- és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. RégTan [1. Budapest] 1962.

SZŐKE 1982 = SZŐKE B. M.: Ein charakteristischer Gebrauchsgegenstand des ostfränkischen Grenzgebietes: das Eisenmesser mit Knochengriff. AAH 34. 1982. 32.

SZŐKE 1994 = SZŐKE B. M.: Karoling-kori szolgáltatónépi temetkezések Mosaburg/Zalavár vonzáskörzetében: Garabonc-Ófalú I-II. ZM 5. 1994. 251-317.

- ¹ A korábbi feltárási eredmények összefoglalása: S. PERÉMI 1991. 155-169.
- ² Sági Károly 1961-ben, leletmentés keretében tárta fel a sírokat. Az általa kutatott rész lelőhelyüinktől északra volt. A leletanyagot Müller Róbert közölte - MÜLLER 1992. 264-284., Taf. 6-23.
- ³ A 60-as években kibányászott gödör helyén és környékén időközben szeméttelép létesült, így ez a rész a közel jövőben nem kutatható, pontosabban csupán a gödörtől nyugatra eső, önkormányzati tulajdonban levő sáv feltáráására lenne mód.
- ⁴ MRT 1. 113-114.; KUZSINSZKY 1920. 119-121.
- ⁵ MRT 1. 113.
- ⁶ LIPP 1884. 35-36.
- ⁷ KOVRIG 1958. 70-71.; 1960. 164-165.
- ⁸ Kis méretű kosaras fülbevalónak az átlagosan 4 cm átmérőjű karikával rendelkező és 5 cm hosszú fülbevalót tekinthetjük. Nagy méretűek az átlagosan 5,5 cm karika-átmérőjű és 7,1 cm hosszú kosaras fülbevalók. Ettől természetesen mind felfelé, mind lefelé lehetnek eltérések.
- ⁹ A fülbevalók feldolgozásakor csak azokat a sírokat vettük figyelembe, amelyek nem raboltak, biztosan köthetők valamelyik csoporthoz. Elképzelhető, hogy a rabolt sírok további, részletesebb elemzése után egy-egy csoport fülbevalóinak száma nőni fog.
- ¹⁰ KOVRIG 1960. 143., 160., 12. kép 5-6. 9-10.
- ¹¹ Az ábrákon szaggatott vonallal a gázvezeték, folyamatos vonallal a telefonkábel nyomvonalát, míg

- vastagabb vonallal a szuperpozícióban levő sírok közül a korábbi temetkezéseket jelöltük. Az ábrákat és a táblázatokat Sári Jánosné készítette, akinek ez úton is köszönetet mondok munkájáért.
- ¹² A Sági Károly által feltárt 53 sír kivételével a többi csontváz vizsgálata folyamatban van. Az egyes vázak nemének és korának eldöntésében egyelőre csak az ásatási megfigyelések és a leletanyag alapján tudunk következtetni.
 - ¹³ A 38. sír kosaras fülbevalója kissé eltért a többitől: karikája hurokszerűen meghajlított. Erre volt erősítve a kosárkás csüngő. Részletesebben a későbbiekben még lesz szó róla.
 - ¹⁴ Egyébként a tű vagy a korong viselete, legalábbis az eddigi tapasztalataim szerint, az általános véleménynyel ellentétben, egyáltalán nem jellemző a korai Keszthely-kultúrák síroira. Eddig összesen két tű és egy korong, valamint S-alakú fibula került elő. Utóbbi kettő egy sírban volt.
 - ¹⁵ Kora Keszthely-kultúrák viseletű gyerek nem is került elő, mint ahogy ez a későbbi temetkezések esetében is viszonylag ritka. Mind a korai, mind a későbbi periódusban a gyerek sírokban általában más típusú fülbevalók voltak.
 - ¹⁶ Keltezés szempontjából talán nem lényegtelen, hogy az egyik fülbevaló javított volt: a letört csüngőt lencsérna segítségével újra a karikához erősítették. Javított volt a 162. sír egyik fülbevalója is, amelynek kettőtört karikáját belülről egy kisebb ezüst lemezzel fogták össze.
 - ¹⁷ Hasonló, szintén csak granulátumokkal díszített fülbevalók egy másik csoportjába tartoznak azok, amelyek lényegesen nagyobb méretűek és a karikát 3-4 + 2x2 granulátum pár díszíti. Ezekről lejjebb lesz szó.
 - ¹⁸ A 256. sírban a fülbevaló párja más típusú, kisebb méretű, egész felületén köberakásokkal díszített kosaras fülbevaló volt.
 - ¹⁹ Külön kell megemlíteni a 82., már korábban leírt sírt, amelyben a kiszélesedő, ezüst karikát kis köberakások díszítették. Ez minden bizonnyal az első ilyen korai típus volt. Elképzelhető, hogy ebből alakult ki a később szélesebb körben kedvelt változat. Erre a sírra temették rá a 81., az V/a. csoporthoz tartozó fülbevalós nőt. Elképzelhető, hogy köztük talán rokoni kapcsolat is volt.
 - ²⁰ Lásd a 11. jegyzetet.
 - ²¹ Ez utóbbit a 144. sírra temették rá, 50 cm-el feljebb. A keskeny sírgödör, és a váz helyzete arra is utalhat, hogy a sír kiásásakor figyelembe vették a korábbi sír még látszó hatját.
 - ²² Díszítése alapján a korábban már leírt V. csoportnál kellett volna tárgyalni, de a karika kiképzése miatt mégis inkább ide soroltuk.
 - ²³ A kigyófejes karperecek a késő Keszthely-kultúrák sírok között csak e csoport asszonyainak viseletében maradt meg nagyobb számban.

- ²⁴ Hasonló, láncsal összekapcsolt, kosaras fülbevalókat tárt fel Költő László Kéthelyen a 24. sírban - KÖLTŐ 1991. 171-172., 7. tábla 2-3.
- ²⁵ A fülbevalótípussal részletesen Pásztor Adrienn foglalkozott. A tomaji példányok az általa meghatározott I/A típusba tartoznak - PÁSZTOR 1986. 124.
- ²⁶ KOVRIG 1975/b. 230.
- ²⁷ SZABÓ 1975. 268.; Hasonló véleményen van többek közt DAIM 1987. 130.; GARAM 1995. 276.
- ²⁸ MÜLLER 1987. 112.; MÜLLER 1992. 263.
- ²⁹ MÜLLER 1999. 166.
- ³⁰ Amennyiben igaznak bizonyul keltezésünk, akkor a hurkos és az I. kosaras csoportot összekapcsoló 38. sír egyúttal a korai kosaras fülbevalók keltezéséhez is támpontul szolgálhat.
- ³¹ LIPP 1884. 33-34.
- ³² Hasonló fülbevalók avar kor végi és Karoling kori temetőkből is ismertek. Ezek rövid ideig voltak divatban a IX. század első harmadától a második harmad végéig: SZŐKE 1994. 270-271. Esetünkben bizonyos, hogy a hurkos-kampós záródású fülbevalóknak ennél jóval korábbi változata került elő.
- ³³ Kérdéses a 110., rabolt gyerek sír fülbevaló töredéke. Ebből csupán néhány bronz szál és egy kihajló, „csipkézett” peremű fél gömbcsüngő maradt meg. Méretei kisebbek, mint a tárgyalandó típusé, ezért jobb híján a később bemutatásra kerülő két fél-gömbből összeállított típusba soroltuk.
- ³⁴ LIPP 1884. 33.
- ³⁵ PARÁDI 1960. 50.; MRT 2. 33/14. 139.; A leleteket fényképen bemutatta NÉMETH 1969. 161.
- ³⁶ Ez arra utalhat, hogy a sírrablások legkorábban a IX. század elején, vagy nem sokkal később kezdődhettek. Esetleg egy új népesség megjelenésével is kapcsolatba hozható. Minden esetre a sírhantok vagy a sírjelek még jól látszottak, mivel a rablók tévedhetetlenül, pontosan ott ástak rá a sírra, ahol az értékek voltak.
- ³⁷ A fentieket kiegészíthetjük másik öt, a Sági Károly által feltárt temetőrész sírjával. Egy-egy darab többszörös S-végű karika volt az 5a., 8. sírokban; spirálcüngős karikával együtt a 22. és 39. sírban, míg a 28. sírban egy vas és egy bronz S-végű karika került elő. A 8. sírt kivéve (a feltárt terület keleti oldalán) a többi, nagyjából egy sorban, közel egymáshoz, a temetőrész nyugati részén látott napvilágot.
- Egyéb melléletek:* nagyrészt dinnyemag alakú gyöngyök, díszítetlen vagy háromszög poncolással díszített bronz huzalkarperecek, vas kés. Müller szerint a spirálcüngős karikák a VIII. század végéről - a IX. század elejéről ismertek. A 28. és 39. sírokban, amelyekben spirálcüngős karika S-végű karikával került elő arra utal, hogy ezek akkor is divatban voltak, amikor a kosaras fülbevalók - talán némi túlzással - már eltűntek - MÜLLER 1992. 277.
- ³⁸ LIPP 1884. 259. ábra, 32.
- ³⁹ LIPP 1884. 32., 260. rajz
- ⁴⁰ KUZSINSZKY 1920. 102.
- ⁴¹ KOVRIG 1960. 160-161.
- ⁴² KOVRIG 1960. 161.
- ⁴³ A szerzőnek ezúton is köszönetet mondok a szakdolgozat másolatának felhasználásáért - KOSTYÁL 1984.
- ⁴⁴ SZŐKE 1982. 26-33.
- ⁴⁵ SZŐKE 1962. 35-44.
- ⁴⁶ GARAM 1995. 286-290.
- ⁴⁷ KOVRIG 1975/a. 144-145.
- ⁴⁸ KISS 1991-1996. 195.
- ⁴⁹ A többlet (+) jellel a korábban már említett 121. sír kisebb gömbcsüngős fülbevalóját jelzem, itt külön már nem tárgyalom.
- ⁵⁰ Lásd a 13. jegyzetet.
- ⁵¹ LIPP 1884. 33., 269. ábra
- ⁵² KOVRIG 1960. 161., 17. kép 13-14; 18. kép 13., 22.
- ⁵³ KOVRIG 1963. 136-137.
- ⁵⁴ MÜLLER 1999. 166.
- ⁵⁵ SZABÓ 1975. 266.
- ⁵⁶ GARAM 1995. 263., 392., 424.
- ⁵⁷ Három esetben került elő a temető középső részén két-két granulátummal díszített fülbevaló. A 345. koporsós férfi sírban a granulátumokat kis hengeres tag segítségével erősítették a karikához. A 392. gyerek sír olyan mértékben volt rabolt, hogy 8 db szemes gyöngyön kívül csupán két ezüstözött, bronz granulátum maradt meg. A 364. sírban az egyik karikát kis gyűrűcskék díszítették, a másik mellett két granulátum került elő. Mivel ezek a fülbevalók hiányosan kerültek elő vagy még viseletük során sérültek meg, ezért biztosan nem sorolhatók egyik változathoz sem.
- ⁵⁸ Dunapentele I. 7. sír - MAROSI-FETTICH 1936. 11-15.; BÓNA 1982-83. 120-125.; Dunapentele III. 11. sír - MAROSI-FETTICH 1936. 17-18.; Igar III - FETTICH 1929. 70.; FÜLÖP 1988. 168; BÓNA 1971. 248-249.; Iváncsa - BÓNA 1970. 243; Mártély 7. sír - HAMPEL 1905. II. 110-111.)
- ⁵⁹ Kölked-Feketekapu A. temető 554., 597., 617., 653. sírok - KISS 1991-1996. 195-196.; Sommerein 13. sír - DAIM-LIPP 1984. 51.; Pilismarót 22., 76., 169. sírok - SZABÓ 1975. 266-267.; Tiszafüred Abb. 149. 19-21. - GARAM 1995. 280.; Jászapáti 13, 25, 182, 265. sírok - MADARAS 1994. 147-148.; ČILINSKA 1975. 75-76. stb.
- ⁶⁰ Ezek között szerepelnek a kosaras fülbevalókkal és az övveretes sírokban előkerült darabok is.
- ⁶¹ A díszítetlen karikák csoportjából ki kell emelni azt a három sírt, amelyekben a bronz vagy vas karikák a csoportra jellemző átlagosan 2 cm átmérőjével szemben 3-3,2 cm volt. Ezért szerepelnek többletként (+ jellel). Ezek közül a 6. sírban hurkos karikával, a 46. sírban hiányos, III. csoportba tartozó kosaras fülbevalóval, a 8. sírban pár nélkül került elő. Mindegyik sír a temető keleti felében, a korai részen került elő. Egyelőre úgy tűnik, hogy a korai viselet-

ben a jellegzetes Keszthely-kultúrárs viselet egyik változataként szerepeltek. Lipp Vilmos a kosaras fülbevalók ismertetésénél említ néhány hasonló karikát, amelyre kosaras csüngő volt húzva - LIPP 1884. 34-35., 277., 278. számú rajzok. Mellettük természetesen megtalálhatók a kisebb átmérőjű fülbevalók is.

⁶² Ezek a karikák, a kutatók egy része szerint, a nagyobb kosaras fülbevaló karikájára voltak felhúzva. Ezekhez erősítették a nyaklánc két végét, amely így az áll alatt szabadon lógott.

⁶³ A gázvezetékekkel és rablással erősen bolygatott sír a temetőn belül inkább az „átmeneti” részhez tartozik, viszont a sírban talált orsógomb alapján mégis a koraiakhoz soroltuk. A négy darabra tört és a sír földjében talált karikán kívül más lelete nem volt.

⁶⁴ A 145., a 97. rabolt sírokból csupán a bronz karika került elő. Ezek besorolása a sírok és a vázak méretei alapján történt.

⁶⁵ Itt most külön nem tárgyaljuk a kosaras fülbevalókkal előkerült darabokat.

⁶⁶ SZÓKE 1994. 269-270.

⁶⁷ Pontosan fordított az arány összehasonlítva a kosaras fülbevalókkal. Míg utóbbiak esetében a női sírok voltak többségben, addig a nem kosaras fülbevalók esetében a gyerek sírok száma nőtt meg jelentős mértékben. Ennek oka részben társadalmi különbség is lehet, de nem kizárt, hogy csak bizonyos kor elérése után viselhették a kislányok a jellegzetes Keszthely-kultúrárs viseletet.

⁶⁸ BÓNA 1979. 27., 29.

⁶⁹ A gyerek sírok nemek szerinti szétválasztásához sajnos túl sok támpontunk nincsen. Példaként említ-

hetjük a 96. övveretes gyerek sírt, amelyben a vere-
tek mellett fülbevaló, gyöngyök és bronz huzalkar-
perek is volt.

⁷⁰ Vas kés, csat és karika nélkül, csak a késő Keszthely-kultúrárs viseletű nőknél jelenik meg. Minden bizonnyal kultikus szerepe lehetett.

⁷¹ Talán az antropológiai vizsgálatok lezárása után már biztosabb következtetésekre is lesz módunk. Eddig a Sági Károly által feltárt 53 sír feldolgozása történt meg. (BÍRÓ 1999. Szakdolgozat. Az eredmények felhasználásáért Bíró Andrásnak és Fóthi Erzsébetnek ezúton is köszönettel tartozom.) A vizsgálat eredményeit ezúttal csak röviden van lehetőségem ismertetni. 53. sírből 40 vázat lehetett megvizsgálni. A vizsgálat eredményeinek más temetőkkal való összevetése során Bíró András megállapította: „Miközben igaznak tűnik az a megállapítás, hogy a Dunántúl avar kori lakosságában igen jelentős összetevő a romanizált pannon autochton lakosság, ugyanakkor az is megállapítható, hogy Lesencetomaj népessége az eddigi vizsgálatok szerint nem mutat egyik késő római kori és langobárd mintával sem szoros, közeli hasonlóságot. Így a jelen vizsgálat alapján nem támogatható egyértelműen a régészeti kutatások által felállított egyik hipotézis sem.” - BÍRÓ 1999. 36.

⁷² Ritka kivételnek számít a szemes gyöngyök közé fűzött 3-4 db, kis méretű, korai – kék vagy fehér, világoszöld – dinnyemag alakú gyöngy.

⁷³ És ez nem csak a lesencetomaji, hanem a hasonló jellegű – hosszú életű, nagy sírszámú, „tisztán” Keszthely-kultúrárs leletanyagú – temetők esetében is igaznak tűnik.

BURIAL EARRINGS OF THE LESENCETOMAJ-PIROSKERESZT KESZTHELY CULTURE

Present state of research of the burial ground

In the course of excavation of the Lesencetomaj-Piroskereszt burial ground, 394 graves have been uncovered over a period of several years. Together with the finds from a previous 53 graves (K. Sági, 1961), a total of 447 well-documented burials from the cemetery are known.

Work-up of the material has shown that the earliest section of the cemetery is on the eastern slope of the hill used as a burial ground. The reason for this, is that when the cemetery was opened, the earlier graves, datable to the Roman period, were still visible on the top of the hill. The remains of these have been observed several times. In time, however, the memory of these passed into oblivion, and in their place those of the late Keszthely-culture began to bury their dead.

The women's graves are characteristic of the Keszthely-culture, and on the basis of finds from further women's and children's graves, within the cemetery, three relatively well defined sections could be differentiated. The eastern section of the cemetery is typified by silver, or more rarely gold or bronze earrings in the shape of small baskets, beads, very rarely dense style pins or disc libulas, bronze or more frequently iron bracelets with snake's heads. In this section, superimposed graves, often from differing periods, have been uncovered. The central section of the cemetery is characterised by bronze basket earrings, larger than those above and ending in a cone shape. The decoration of the broadening ring has also changed. Split style pins appear, but the necklaces still generally consist of individual beads, and most the bracelets have snake's heads. The western section of the cemetery is typified by

bronze basket earrings of gradually increasing size, split or dense style pins, chased bronze wire bracelets, and necklaces made from melon seed shaped beads. The aim of this study is to prove the above claims, by examining partly the basket earrings and partly those of other types, and also to contribute to the question of dating the basket earrings.

Basket earrings

The basket earrings have been classified by ornamentation, shape, size, material, and on the basis of other, datable finds in the grave, and the position occupied in the cemetery. On this basis, the small basket earrings have been divided into two large groups (groups I and II, figure 1, table 1). Apart from a few small variations, no significant differences in time period or position in society could be discerned between the two groups. In group III have been listed the basket earrings of smaller size, the broadening rings of which have been decorated with two or three pairs of grains (figure 2, table 1). This variant of the basket earrings may already have appeared in the time of the earrings assigned to groups I and II, but in contrast to these, this fashion, with small variations, may also be observed later. The other jewellery forming part of the costume followed the changes of fashion.

On the basis of the above considerations, the larger sized basket earrings have been differentiated in three new groups (IV, figure 3, table 1; V, figure 4, table 1; VI, figure 5, table 1). Several graves belonging to all three groups may also be observed in the eastern section of the cemetery, but these are subsequent burials. The other jewellery from individual groups is typical of later costume.

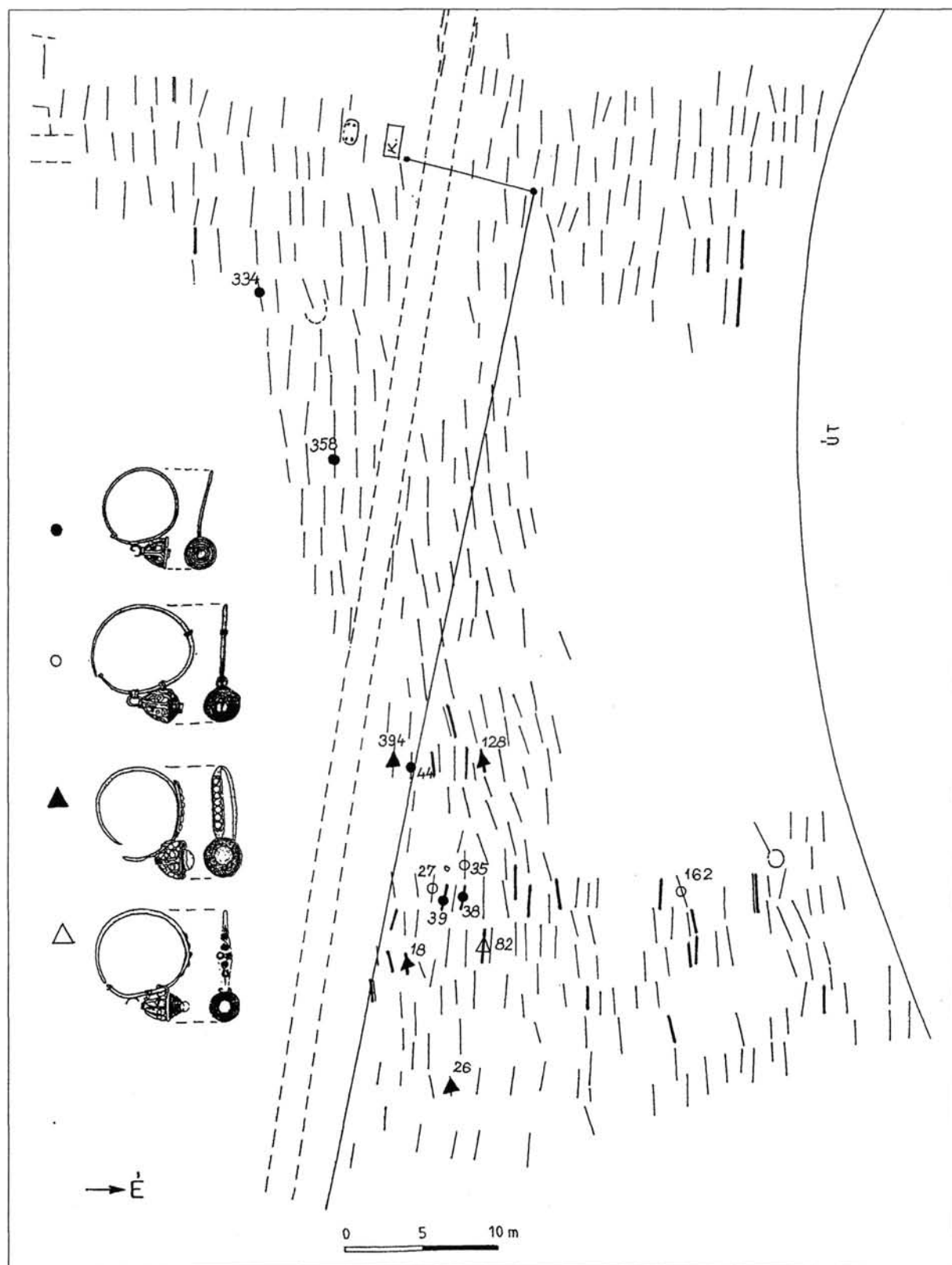
Further earring types

In the course of the excavations, several types of earring were also found which are well known from Avar period cemeteries of similar age, and these have been satisfactorily dated. Using these, there is an opportunity to date individual cemetery sections, or more accurately, individual groups of basket earrings. Certain types of earring have as yet only been found in one of the divisions, whereas others have been found in more than one section of the cemetery (figure 6 – 11; table 2 and 3). They have been found principally in children's graves, but also to some extent in those of women and, more rarely, men. The other accessories found in women's and children's graves, apart from small variations, do not differ in essence from the other finds discovered in the graves containing the basket earrings. As a background to the wearing of various types of earrings, social rather than ethnic differences may be considered.

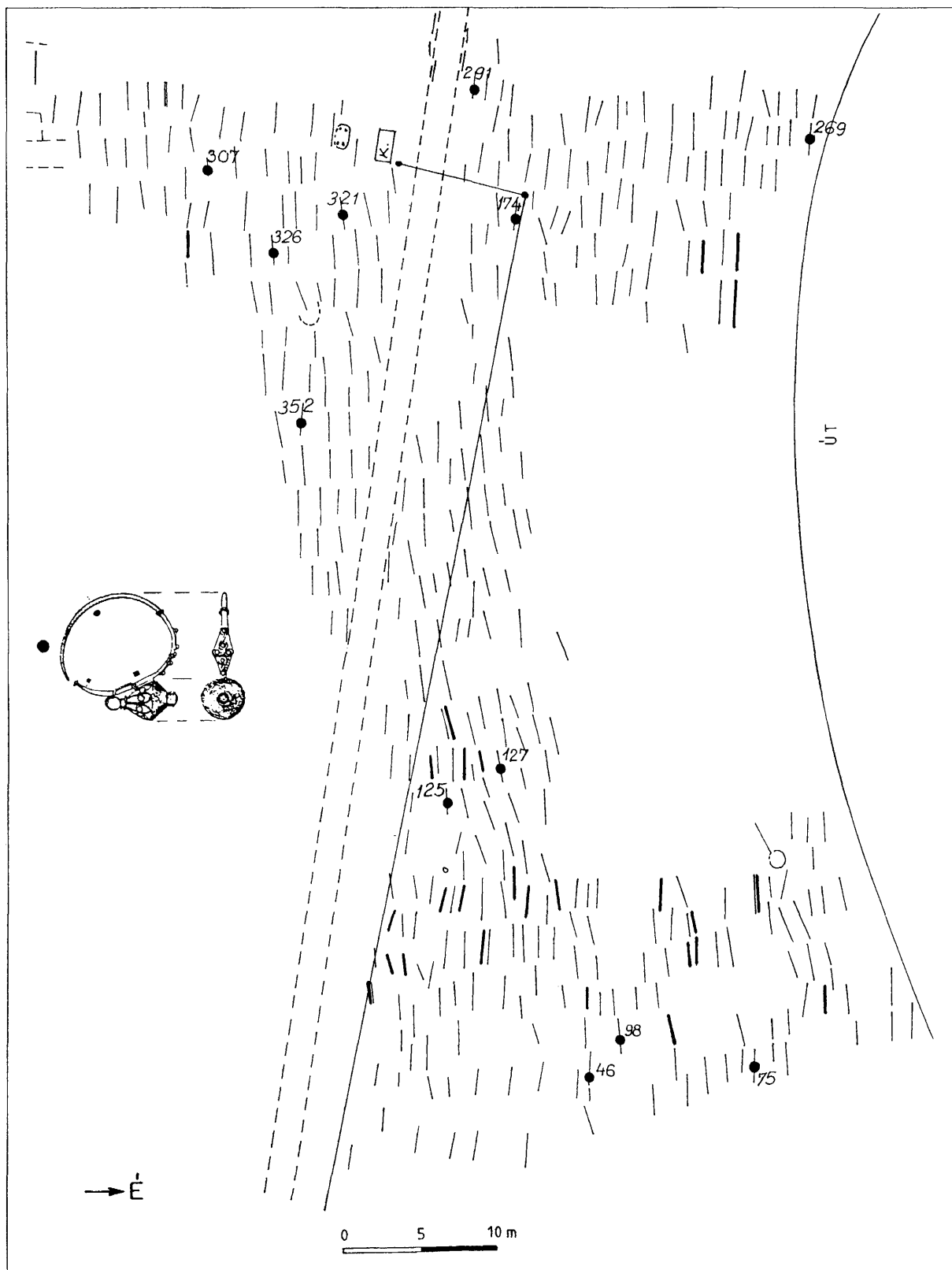
The earring types listed above allow the eastern section of the cemetery to be dated to the years following the 670s, the middle Avar period, and the western section to the early 9th century.

Summary

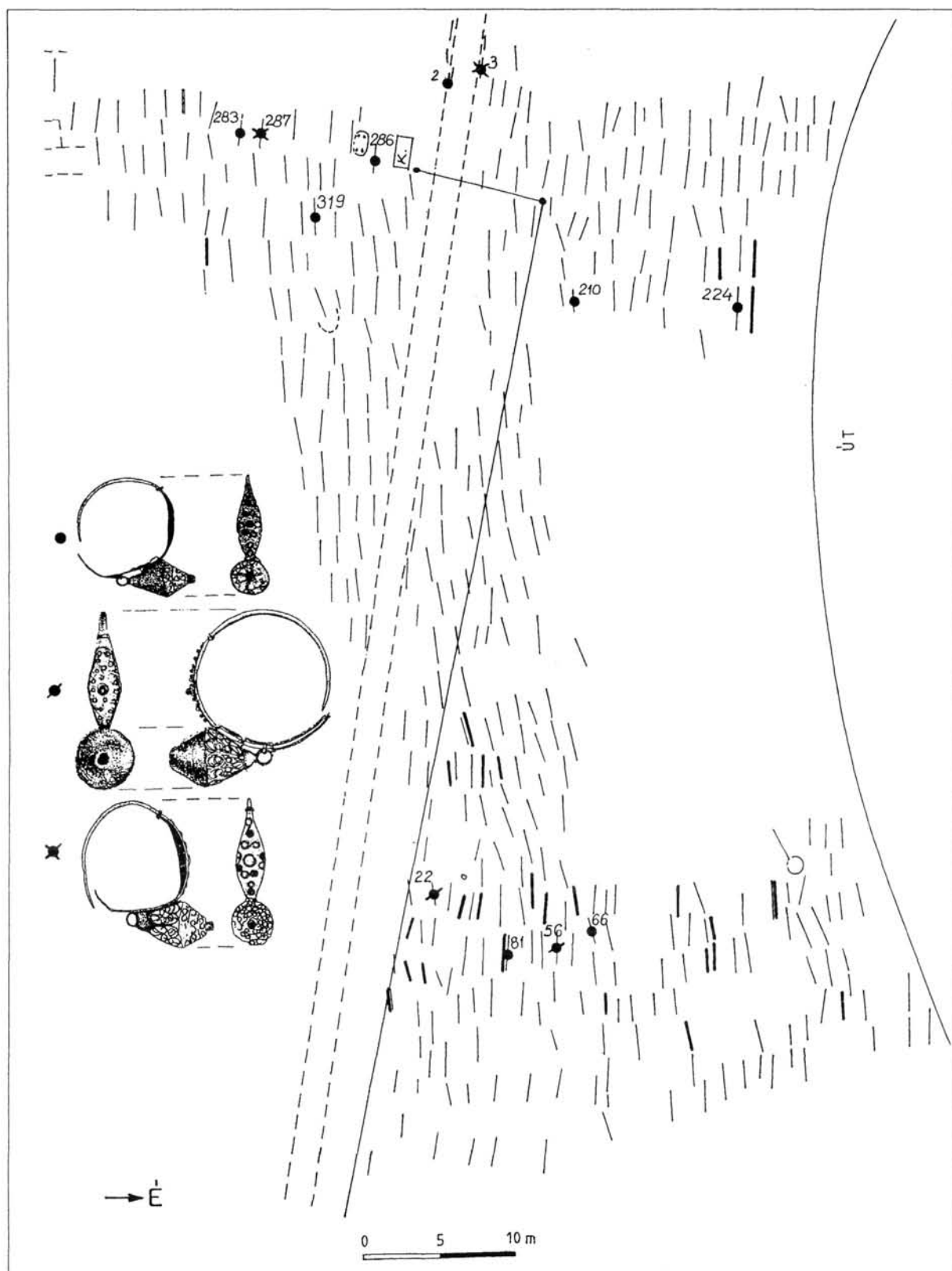
In the excavated section of the Lesencetomaj cemetery, in general, graves belonging to three periods may be found. According to present knowledge, the cemetery was opened on the eastern edge of the hill, approximately in the 670s, and it remained in use without any particular changes or breaks in the life of the community until at least the beginning of the 9th century.

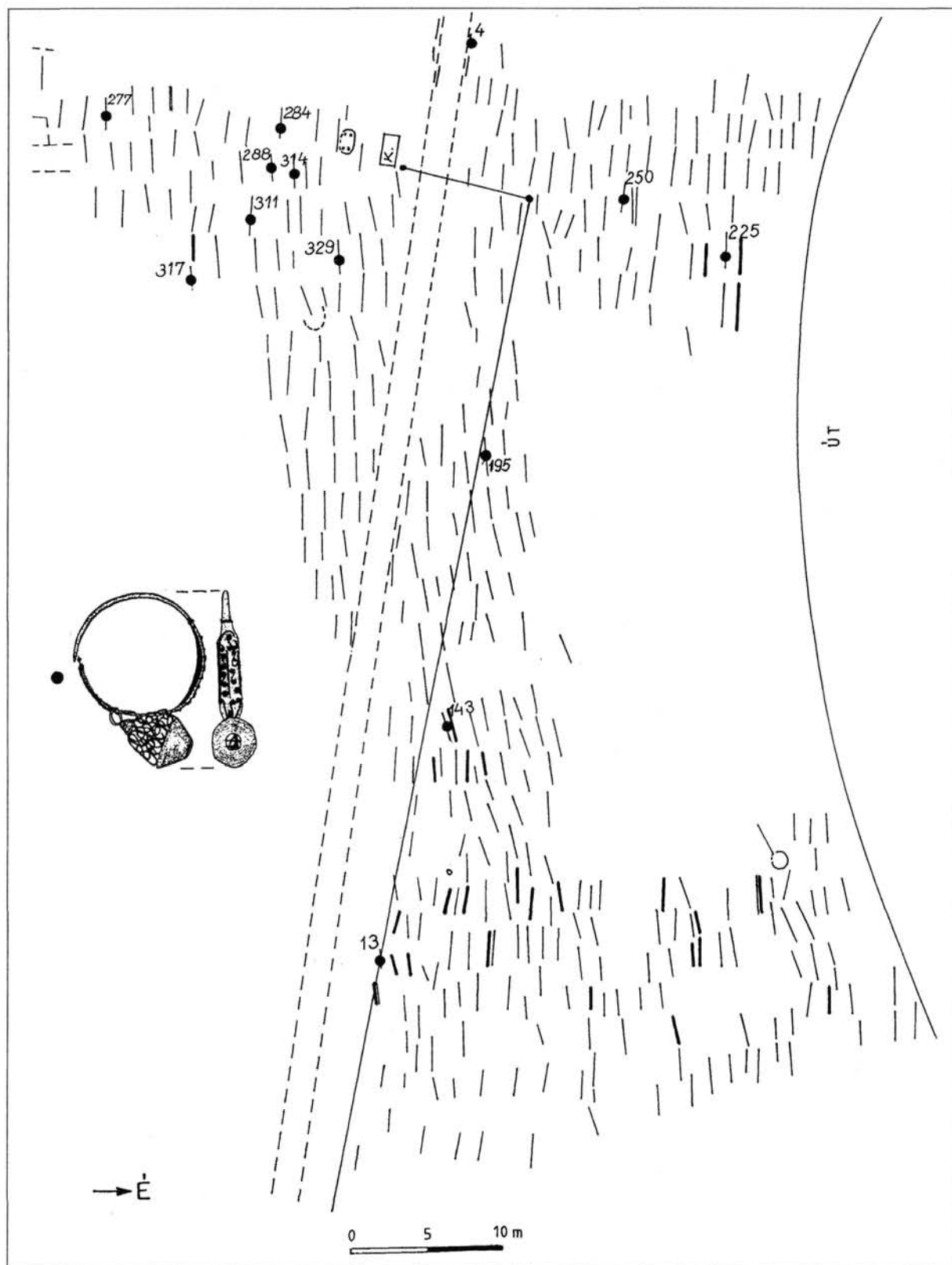
1. ábra. A kosaras fülbevalók I. és II. csoportja
 Figure 1. Basket earrings group I and II

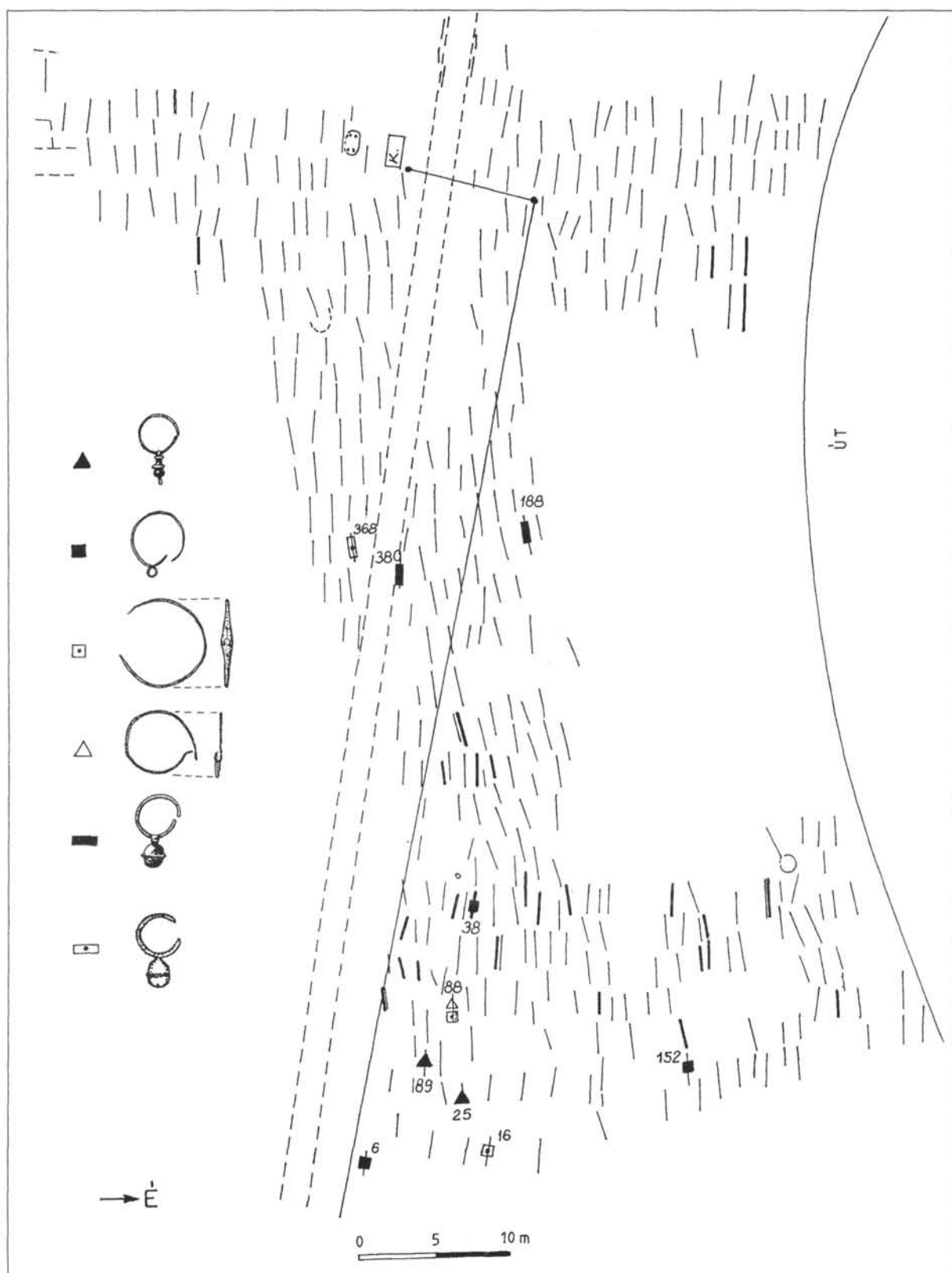
2. ábra. A kosaras fülbevalók III. csoportja
 Figure 2. Basket earrings group III

4. ábra. A kosaras fülbevalók V. csoportja
 Figure 4. Basket earrings group V

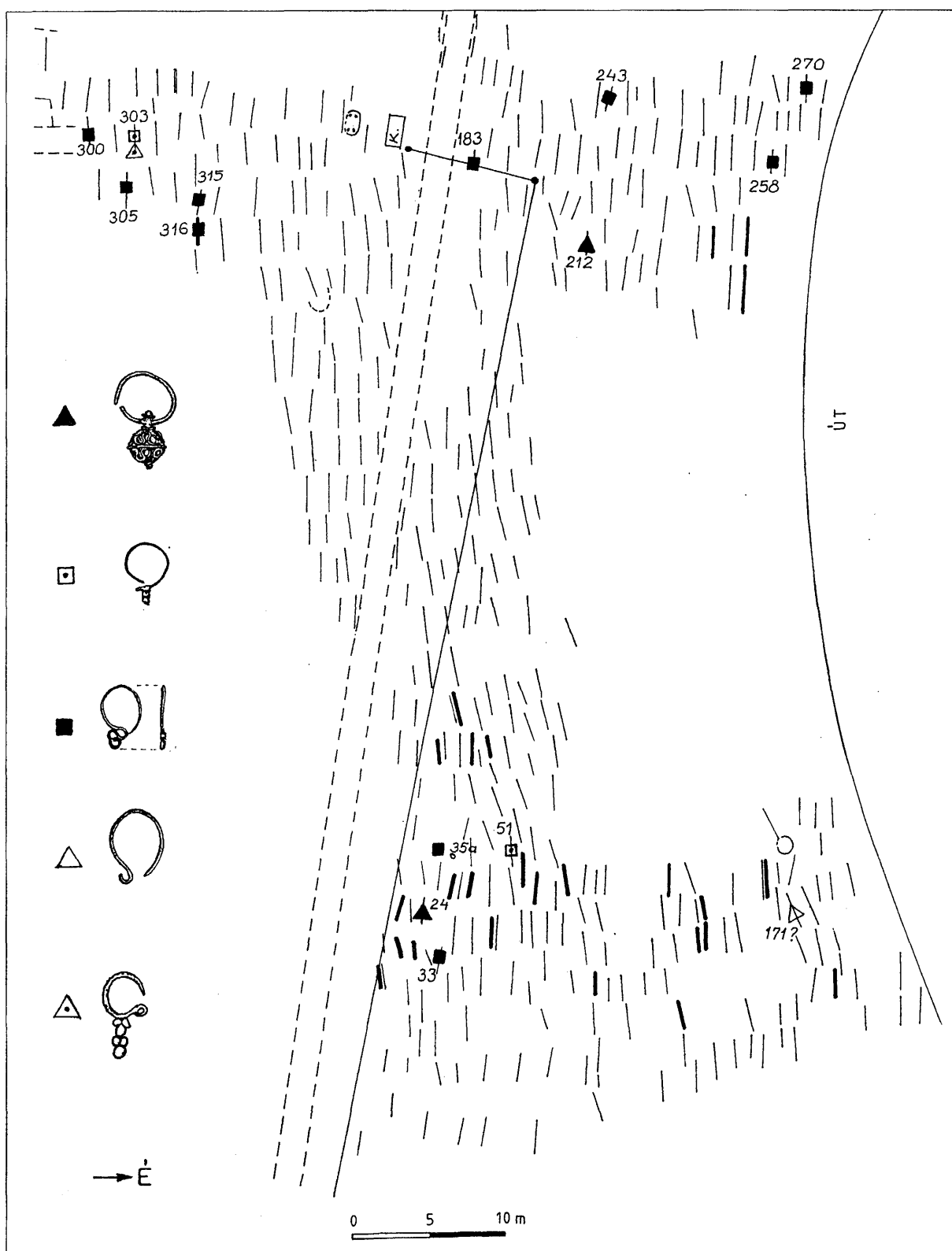

5. ábra. A kosaras fülbevalók VI. csoportja
 Figure 5. Basket earrings group VI

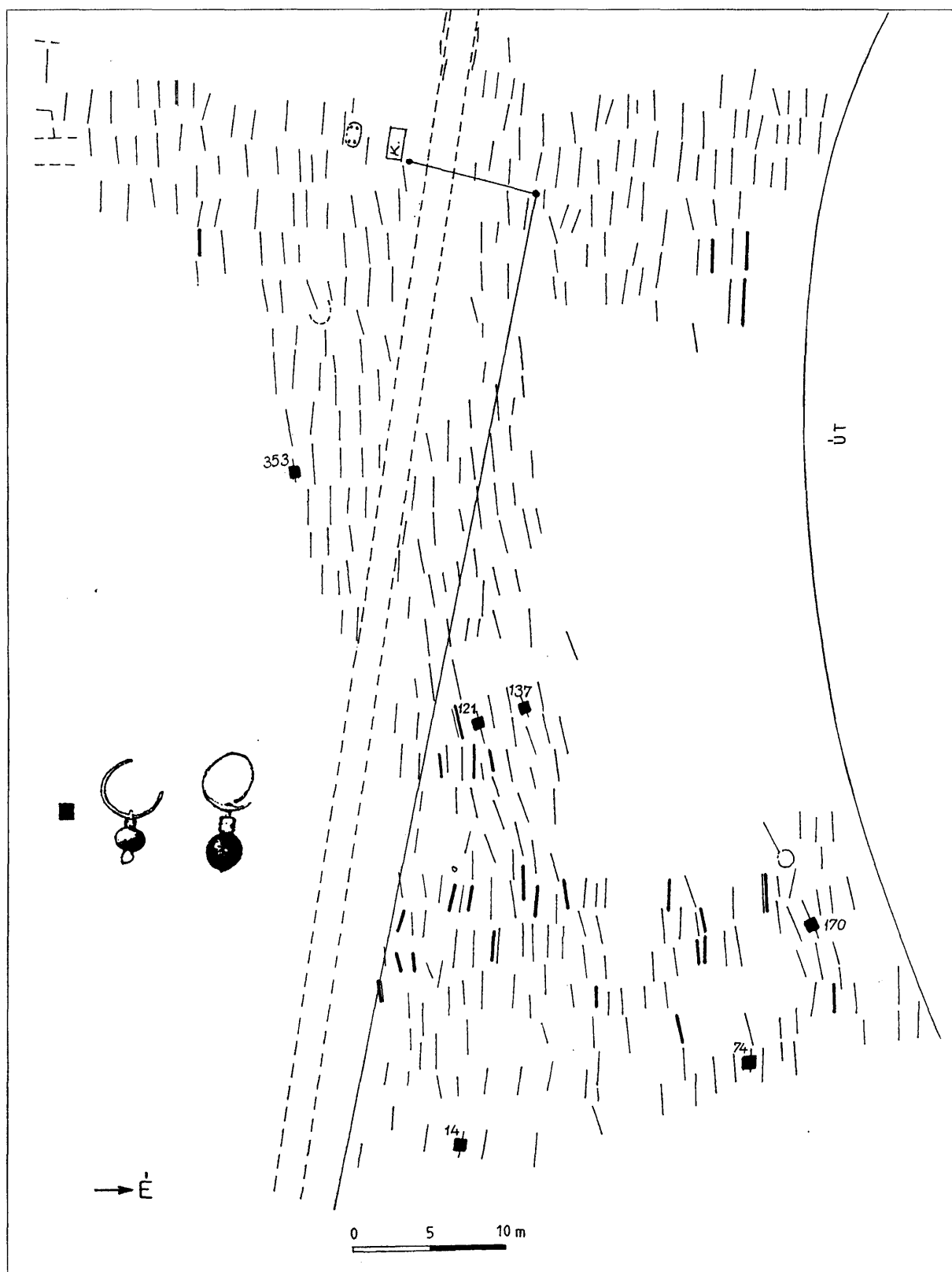
6. ábra. A hengerpalástos lengőcsüngőjű, a hurkos, a kiszélesedő karikájú, a hurkos-kampós, a két félgömbből összeállított, csipkézett szélű és a granulátumokkal díszített fülbevalók

Figure 6. Earrings with cylinder jacket pendants, loops, broadening rings, looped hooks, with laced edges made up of two hemispheres, and decorated with grains

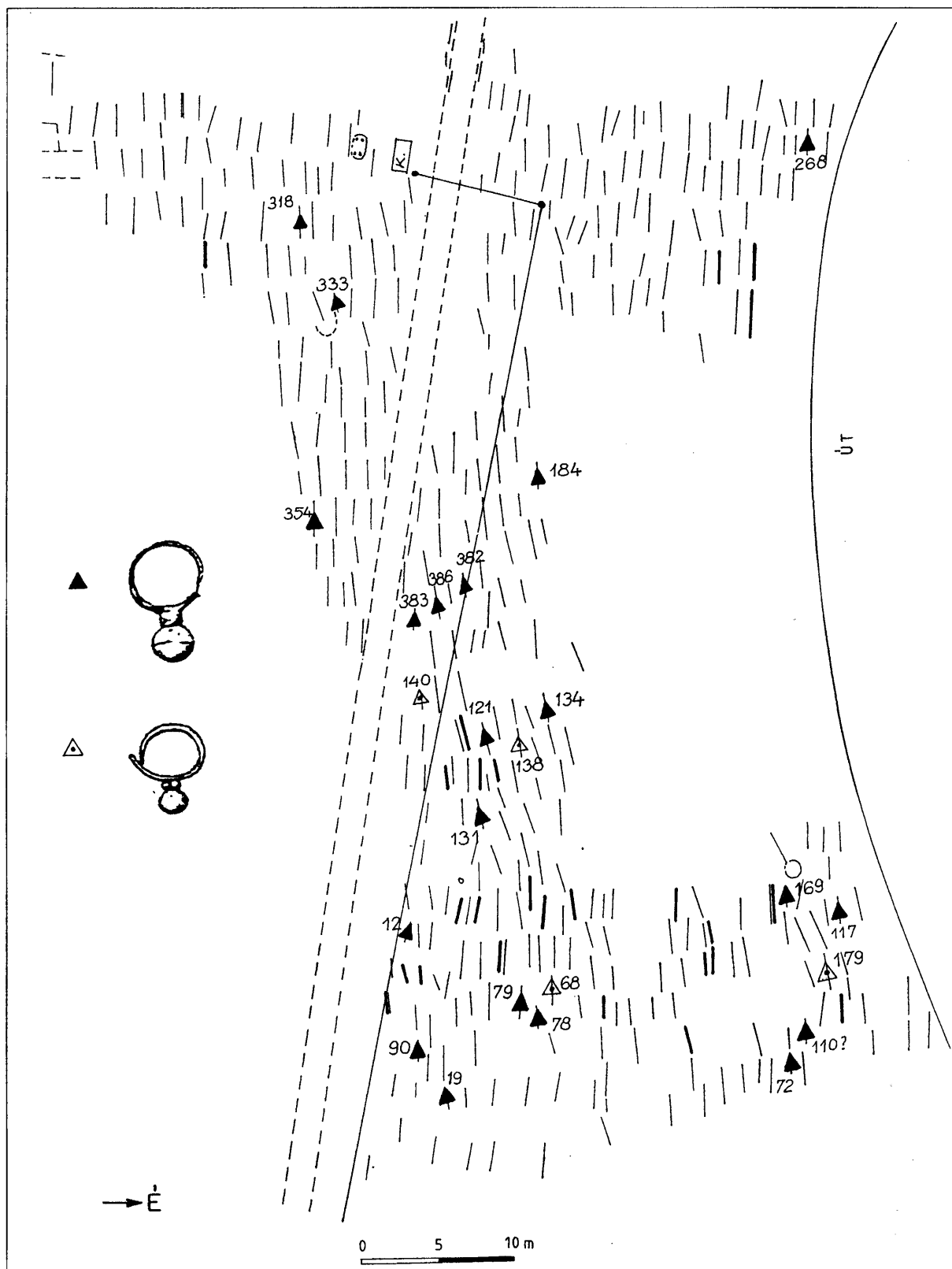

7. ábra. A diszített, két félgömbből összeállított, az S-végű, a spirális és a pödrött végű, az összetett, két granulátum díszes fülbevalók

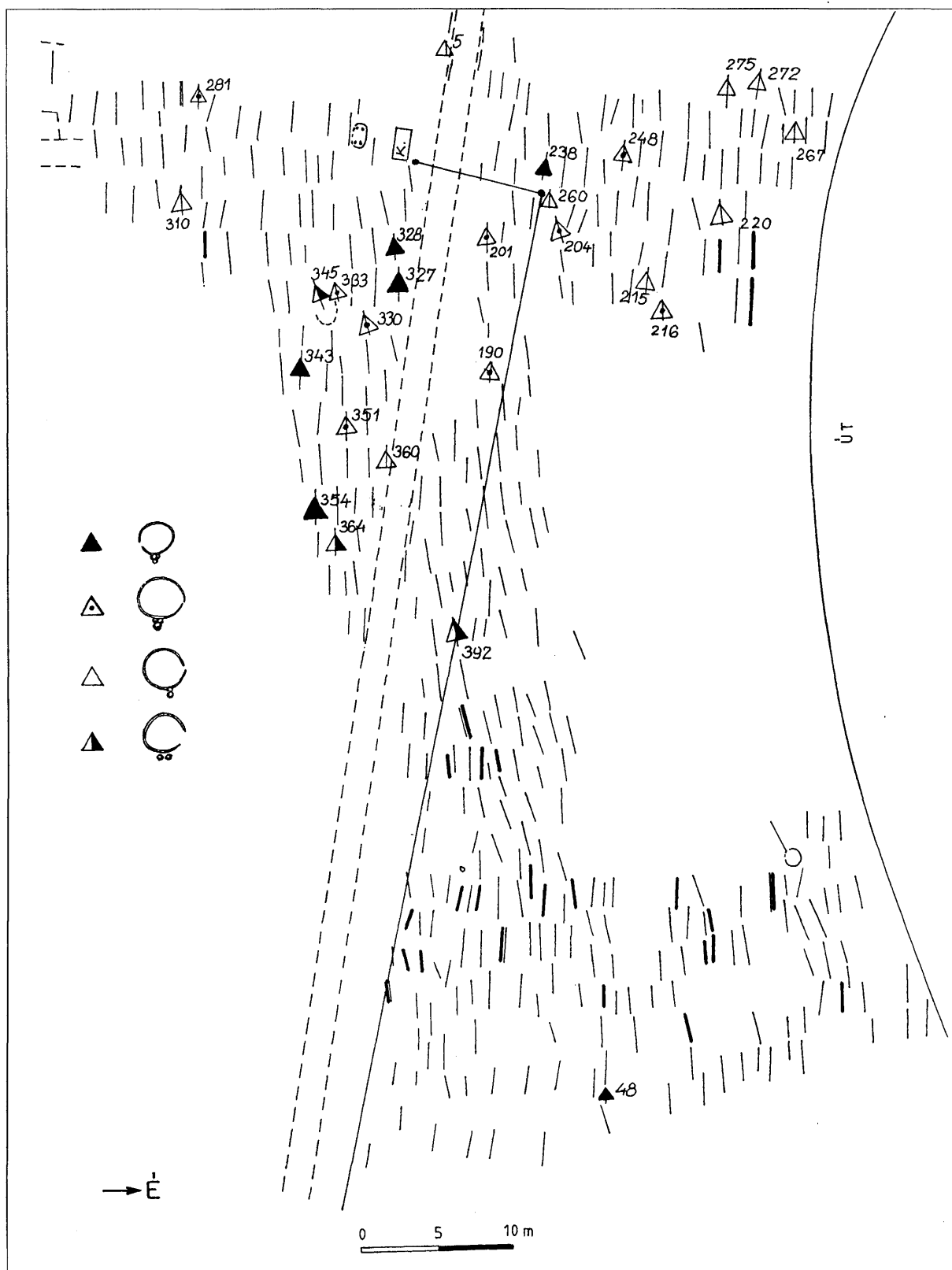
Figure 7. Ornamental earrings made up of two hemispheres, with ends shaped like S, spirals or twists, and compounded with grain decorations

8. ábra. A gyöngycsüngős fülbevalók
 Figure 8. Earrings with beaded pendants

9. ábra. A kisméretű, két félgömbből összeállított fülbevalók
 Figure 9. Small sized earrings made up of two hemispheres

10. ábra. A granulátumokkal díszített fülbevalók
 Figure 10. Earrings decorated with grains

